

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “ต้นแบบระบบส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม”
จังหวัดพิษณุโลก

โดย ไพบุลย์ ชูเอี้ยค และคณะ

กันยายน 2547

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการ “ต้นแบบระบบส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม”
จังหวัดพิษณุโลก

คณะผู้วิจัย

1. นายไพบูลย์ ชูเอียงค	สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก
2. นายลือศักดิ์ คงสุข	สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก
3. นายประเสริฐ ผามั่ง	สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก
4. นายสุพจน์ เหลืองอรุณ	สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก
5. นายธเนศ คณะเกษม	สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก
6. นายชุมพล ดนะวิไชย	สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก
7. นางสาววิไลภรณ์ ชนกล้าชัย	สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก
8. นางประทีป ธรรมโชติ	สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองพิษณุโลก
9. นางสนม วงศา	สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองพิษณุโลก
10. นางอรอนงค์ ธนสัมพันธ์	สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองพิษณุโลก
11. นางสาวนิรชรา วงศ์ไชย	สำนักงานเกษตรอำเภอบางระกำ
12. นางเดือนใจ ทองวิจิตร	สำนักงานเกษตรอำเภอบางระกำ
13. นายสุจิตร์ แสงจันทร์	สำนักงานเกษตรอำเภอบางระกำ
14. นายสุรัตน์ เสวตเสรณี	สำนักงานเกษตรอำเภอวัดโบสถ์
15. นายฤทธิ์ เฟื่องจันทร์	สำนักงานเกษตรอำเภอวัดโบสถ์
16. นายพูนศักดิ์ เหลืองหิรัญ	สำนักงานเกษตรอำเภอวัดโบสถ์

ชุดโครงการ “ต้นแบบระบบส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม”

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความคิดเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาระบบการทำงานในพื้นที่ตามระบบส่งเสริมการเกษตรเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของศูนย์บริการฯ และบทบาทและกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ๒) ศึกษากระบวนการสนับสนุนการทำงานตามระบบส่งเสริมการเกษตรเกี่ยวกับระบบข้อมูลสารสนเทศ ระบบพัฒนาบุคลากร ระบบการติดตาม และนิเทศงาน ระบบประเมินผลงาน ระบบการประชาสัมพันธ์ และระบบการสนับสนุนแผนของชุมชน

ตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ พื้นที่ดำเนินงานของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก ๓ ตำบล ได้แก่ตำบลปากโทก ตำบลท่าทอง และตำบลวัดพริก ในเขตอำเภอบางระกำ ๓ ตำบล ได้แก่ ตำบลหนองกุดา ตำบลบึงกอก และตำบลบ่อทอง และในเขตอำเภอวัดโบสถ์ ๓ ตำบล ได้แก่ ตำบลท่างาม ตำบลหินลาด และตำบลบ้านยาง เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบบันทึกกิจกรรมโดยการสังเกต การดำเนินกิจกรรม โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) นำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์โดยการสนทนากลุ่มเชิงปฏิบัติการ

ผลการศึกษาพบว่า ระบบการทำงานในพื้นที่ซึ่งมีศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบล โดยศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพประกอบด้วย การดำเนินงาน และบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน รัฐ เอกชน แบบบูรณาการเริ่มตั้งแต่การคัดเลือกคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ โดยชุมชนเข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการศูนย์บริการฯ เช่น การจัดเก็บข้อมูลศูนย์ การจัดเวทีชาวบ้าน หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาร่วมบูรณาการทำงานในพื้นที่โดยใช้ที่ประชุมประจำเดือนคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ เพื่อร่วมกำหนดแผนปฏิบัติงานของศูนย์บริการฯ ในประเด็นกระบวนการได้มาของแผนชุมชน ดำเนินงานโดยใช้เวทีตำบล ๕ เวที เวทีหมู่บ้าน ๕ เวที ร่วมกับการศึกษาดูงานเพื่อกำหนดแผนพัฒนาการเกษตรที่ตรงกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ในประเด็นการให้บริการของศูนย์ฯ เช่น การถ่ายทอดเทคโนโลยี บริการข้อมูลข่าวสาร บริการวัคซีน เป็นต้น โดยมีการให้บริการทั้งในศูนย์ฯ และนอกศูนย์ฯ สำหรับประเด็นเครือข่ายการเรียนรู้และกิจกรรม มีการเชื่อมโยงเครือข่ายกิจกรรม โดยตัวสมาชิกเองเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรม โครงการหลาย ๆ โครงการ การเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างกลุ่มกิจกรรมในลักษณะการแลกเปลี่ยนทั้งกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ และการเชื่อมโยงในรูปแบบการเชื่อมโยงวัดดูดิบ

ส่วนบทบาท และกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่นั้น มีบทบาทในการเป็นวิทยากรกระบวนการจัดทำเวทีชุมชน การเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ในสาขาที่ตนเองมีความถนัด และบทบาทในการเป็นผู้ประสานงานระหว่างหน่วยงานกับชุมชน โดยในกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่จะใช้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล เป็นกลไกในการทำงาน การร่วมกำหนดแผนปฏิบัติงานของศูนย์ฯ โดยใช้ที่ประชุมประจำเดือนคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ สำหรับระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ซึ่งประกอบด้วย ๖ ระบบย่อย คือ ระบบข้อมูลสารสนเทศ ระบบพัฒนาบุคลากร ระบบการติดตามนิเทศงาน ระบบการประเมินผล การประชาสัมพันธ์ และการสนับสนุนแผนชุมชน พบว่า ๑) ระบบข้อมูลสารสนเทศ มีทั้ง

ข้อมูลที่จัดเก็บและเผยแพร่มีทั้งรูปแบบเอกสาร แผ่นซีดี-รอม และช่องทางอินเทอร์เน็ต และข้อมูลที่จัดเก็บและใช้ประโยชน์ในชุมชนเอง ๒) ระบบพัฒนาบุคลากร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเข้าร่วมในการรับการฝึกอบรม ประชุม รวมทั้งเวทีชุมชน ทำให้เกิดทักษะในการเป็นวิทยากรกระบวนการ ทักษะในการสังเคราะห์ / สรุปบทเรียน ๓) ระบบการติดตามนิเทศ มีการจัดทีมนิเทศที่มีเจ้าหน้าที่จากทุกฝ่าย โดยมีหัวหน้าฝ่าย / กลุ่ม เป็นหัวหน้าทีมนิเทศ มีการกำหนดประชุมนิเทศร่วมกันระหว่างผู้นิเทศและผู้รับการนิเทศ ๔) ระบบการประเมินผล มีการประเมินผลบุคคลเพื่อเลื่อนขั้นเงินเดือนประจำปี เลื่อนระดับ การประเมินผลการดำเนินงาน โครงการทั้งโดยชุมชน และโดยหน่วยงานที่ดำเนินการเอง ซึ่งเป็นการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ๕) ระบบการประชาสัมพันธ์ ดำเนินการหลายช่องทาง เช่น ป้ายประชาสัมพันธ์ สื่อมวลชน และการประชาสัมพันธ์ โดยผ่านคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ นอกจากนี้ยังมีการประชาสัมพันธ์ โดยช่องทางเว็บไซต์ของสำนักงานเกษตรจังหวัด ๖) ระบบการสนับสนุนแผนของชุมชน มีช่องทางสนับสนุนทั้งจากกลุ่มกิจกรรมที่เกิดจากเวทีชุมชนเอง และหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งส่วนราชการระดับภูมิภาคและอบค.

Abstract

The research aimed at 1) studying the field operation system of agricultural extension system in relation with the implementation of Extension Agents and the Sub-District Agricultural Technology Transfer Centre (SATTC) and 2) studying the supporting operation system concerning the sub-systems of information management, personnel development, monitoring and supervision, evaluation, publicization, and community plan support, respectively. The example in this research were SATTC in nine districts, 3 districts of Maung were Parktok, Tatong and Watprik districts, 3 districts of Bangrakam were Nongkula, Buengkok and Bortong district, and 3 districts of Watbot were Tangam, Hinlard and Banyang. Apparatus in this research was recorded data by observation. The activity of research used participatory action research then analysis and synthesis the data by workshop with participant.

The result had shown that to be the driving force of the field operation system, SATTC could be enforced with participatory management in integration manners of all relevant parties (community – state – non-state). Upon the selection of the Centre's Committee, the community could take active participation in the Centre's management such as data collection, community forum organization, whereas the other agencies concerned could attend the Centre's monthly meetings for setting up the Centre's integrated action plans. In the stage of formulation of community plan, it could be done through five community forums at village and five sub-district levels and study visits in order that the community could be conceptualized with self-reliant community development for setting up agricultural development plan in line with its own existing problems and needs. The Centre's services such as technology transfer, information provision, vaccination services could be available on site and at the Centre. All activities concerned for the learning process could be linked to facilitate the farmers' participation and effectively utilization the resource pooling. The Extension Agents could get familiar with the newly established roles: trainer of learning process, community forum organizer, agent of technology transfer, coordinator between all agencies concerned and the community. The Extension Agents could use the Centre's as the main channel of extension services at field level so they took part in the Centre's monthly meeting and formulating the Centre's action plans.

For the supporting operation system, it found that the improvement of information management could be done by collecting information in forms of documents, CD-ROM, internet available for the community's utilization. Personnel development could be emphasis on improving Extension Agents' capabilities through trainings, meeting, and community forums for more effective training, synthetic, and moderatorial skills. The monitoring and supervision could be done in form of monitoring team with participation of all relevant agencies. The Head of Group/Sub-division could be assigned as the team

leader. The meeting for monitoring team and the monitored agencies for discussion could be done. The evaluation for occupational promotion and transfer could focus with the overall aspects of the project with participation of the community and the implementing agencies. In cooperation with the Centre, publicization could be do through various channel such as billboard, mass media, public relations, and the Provincial Agricultural Extension Office's website. The establishment of the channel for supporting activities initiated from public forums, other agencies, and Sub-district Administrative Office (SAO) could be done for community plan support.

คำนำ

จากการดำเนินงานระบบส่งเสริมการเกษตร ตั้งแต่ปี 2510 เป็นต้นมา ได้มีการพัฒนาในช่วงต่างๆ มาอย่างต่อเนื่องตามลำดับ จนถึงปี 2545 ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เกษตรกรด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เกษตรกร โดยใช้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลเป็น กลไกหลักในการทำงาน โดยมีองค์ประกอบหลัก 2 องค์ประกอบ คือ ระบบการทำงานในพื้นที่ ซึ่งเป็น กระบวนการทำงานกับชุมชน ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และการทำงาน ในอำเภอ กับระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ โดยเน้นการสนับสนุนการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม การเกษตรในระดับอำเภอให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพในการส่งเสริมและบริการทางการ เกษตรแก่เกษตรกร

กรมส่งเสริมการเกษตร จึงได้ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงาน เกษตรจังหวัดพิษณุโลก ดำเนินการศึกษาต้นแบบระบบส่งเสริมการเกษตรของจังหวัดพิษณุโลก ในพื้นที่ 3 อำเภอ 9 ตำบล เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานระบบส่งเสริมการเกษตร

คณะผู้ศึกษาวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ข้อเสนอแนะ ตลอดจนแนวทางแก้ไข ปัญหา จะเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหาร และผู้ปฏิบัติงานด้านส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ทุกระดับ รวมทั้ง ผู้สนใจทั่วไป ที่จะนำไปใช้ประโยชน์

คณะผู้ศึกษาวิจัย

กันยายน 2547

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	
ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์	2
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	2
โจทย์คำถามงานวิจัย	3
โจทย์วิจัยและกิจกรรมในการดำเนินการวิจัย	3
นิยามศัพท์	7
บทที่ 2 การตรวจเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
การทำงานแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน	8
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9	11
บทบาทหน้าที่ และ โครงสร้างของกรมส่งเสริมการเกษตร	12
ระบบส่งเสริมการเกษตร	16
โครงการเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน	32
การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	34
กรอบการวิจัย	40
บทที่ 3 วิธีการศึกษา	
ระเบียบวิธีการวิจัย	41
ขอบเขตการวิจัย	42
ระยะเวลาดำเนินการวิจัย	42
แผนปฏิบัติการวิจัยและงบประมาณ	42
บทที่ 4 ระบบการทำงานในพื้นที่	
ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรชุมชนที่มีประสิทธิภาพควรเป็นอย่างไร	44
กระบวนการดำเนินงานของศูนย์ฯ และการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม	
ระหว่างชุมชน รัฐ เอกชน แบบบูรณาการ ควรเป็นอย่างไร	44
กระบวนการได้มาของแผนชุมชน	50
การให้บริการของศูนย์แก่ชุมชน	56
เครือข่ายการเรียนรู้และกิจกรรม	58
บทบาทและกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่	60

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 ระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่	
ระบบข้อมูลสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพ	64
ระบบพัฒนาบุคลากรที่มีประสิทธิภาพ	67
การติดตาม นิเทศที่มีประสิทธิภาพ	70
การประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ	73
การประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพ	76
การสนับสนุนแผนชุมชนที่มีประสิทธิภาพ	78
บทที่ 6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
สรุปผล	80
อภิปรายผล	81
ข้อเสนอแนะ	82
เอกสารอ้างอิง	83
ภาคผนวก	
เวทีชุมชน	87

สารบัญภาพ

	หน้า
1. แบบจำลองกระบวนการนิเทศงานส่งเสริมการเกษตร	25
2. กรอบแนวคิดการวิจัย	40

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ภาคเกษตรกรรมของไทยมีความสำคัญต่อการพัฒนาของประเทศเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านการเป็นแหล่งผลิตอาหารเลี้ยงประชากรในประเทศ และเลี้ยงประชากรในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ผลผลิตทางการเกษตรทำรายได้สู่ประเทศปีละหลายแสนล้านบาท โดยในปี 2543 มีมูลค่าส่งออกถึง 626,277 ล้านบาท ที่สำคัญอีกประการ คือ ประชากรภาคเกษตรกรรมเป็นชนกลุ่มใหญ่ของประเทศถึงร้อยละ 56 ในปี 2544 ดังนั้น กรมส่งเสริมการเกษตรซึ่งมีภารกิจหลักในการส่งเสริมการเกษตรจะต้องจัดให้มีระบบส่งเสริมการเกษตรเพื่อให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดเผยแพร่บริการทางการเกษตรแก่เกษตรกร โดยมุ่งหวังให้เกษตรกรสามารถช่วยเหลือตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กรมส่งเสริมการเกษตรได้ดำเนินการพัฒนาระบบส่งเสริมการเกษตรมาเป็นลำดับ นับตั้งแต่ปี 2510 ซึ่งเป็นปีที่จัดตั้งกรมส่งเสริมการเกษตรขึ้นมา จนล่าสุดได้ปรับปรุงและประกาศใช้ระบบส่งเสริมการเกษตรตั้งแต่ปี 2540 จนถึง พ.ศ.2545 ทั้งนี้ เพื่อให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงและความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากระบบส่งเสริมการเกษตรเป็นกลไกในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในการถ่ายทอดวิชาการ ข้อมูล ข่าวสาร ไปสู่เกษตรกรได้อย่างทั่วถึง

จากสถานการณ์ปัจจุบัน (พ.ศ. 2545) ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปในการปกครองรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ให้ความสำคัญในเรื่องการวางพื้นฐานให้เกิดการปฏิรูปที่สำคัญทั้งทางสังคม การเมือง การบริหาร ภาครัฐ การกระจายอำนาจ การปกครองไปสู่ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนาในทุกๆ ด้าน กอปรกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) และนโยบายของรัฐบาลปัจจุบันให้ความสำคัญในการยึดคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาในมิติองค์กร รวมทั้งพัฒนากระบวนการชุมชนเข้มแข็งให้เกิดพลังของคนในชุมชน ในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ในการพัฒนา แก้ไขปัญหา สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เป็นรากฐานที่มั่นคงของสังคม โดยการส่งเสริมการรวมตัวของชุมชนและประชาสังคม ค้นหาศักยภาพของชุมชน สนับสนุนให้ชุมชนจัดทำแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม และมีการติดตามและประเมินผลการพัฒนาโดยชุมชน ในส่วนของกรมส่งเสริมการเกษตรดำเนินงานพัฒนาเกษตรกรในพื้นที่มีเป้าหมายในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกร โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เกษตรกร โดยให้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ภายใต้โครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตรเป็นศูนย์กลางดำเนินงาน ในระดับพื้นที่ (ตำบล) เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการพัฒนาการเกษตรตามนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐที่ต้องการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง ตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง โดยรัฐให้การสนับสนุนและส่งเสริม ประกอบกับในปี 2542 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มอบให้กรมส่งเสริมการเกษตรดำเนินงานตามโครงการเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ภายใต้การสนับสนุนจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ เน้นให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน การใช้ภูมิปัญญา และทรัพยากรในท้องถิ่นอย่าง

มีประสิทธิภาพ โดยจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง สร้างโอกาสให้ชุมชนร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อแสวงหาแนวทาง และวางแผน ชุมชนด้วยตนเอง โดยที่ประสบการณ์ จาก โครงการดังกล่าวชุมชนสามารถวางแผนปฏิบัติงานตาม แผนด้วยตนเอง มีขีดความสามารถสูงขึ้น โดยเฉพาะในประเด็นการพึ่งพาตนเองในหลายด้าน ดังนั้น บทบาทของ เจ้าหน้าที่และระบบงานส่งเสริม การเกษตร จะต้องดำเนินการพัฒนาให้สอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

จังหวัดพิษณุโลก จึงเห็นสมควรที่จะมีการจัดทำกรวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาระบบ ส่งเสริมการเกษตรที่เหมาะสม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่มี ขีดความสามารถเพิ่มขึ้นในด้านการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อสนับสนุนให้เกษตรกรพึ่งพาตนเองได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาระบบการทำงานในพื้นที่ตามระบบส่งเสริมการเกษตร เกี่ยวกับกระบวนการทำงาน ของ ศูนย์ฯ และกระบวนการทำงานและบทบาทเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร
2. เพื่อศึกษาระบบสนับสนุนการปฏิบัติงานตามระบบส่งเสริมการเกษตร เกี่ยวกับระบบข้อมูลและ สารสนเทศ การพัฒนาบุคลากร ระบบนิเทศงาน ระบบประเมินผล การประชาสัมพันธ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เจ้าหน้าที่ได้รับการพัฒนาให้มีความรู้ ความเข้าใจในกระบวนการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วม เพื่อให้สามารถทำงานวิจัยควบคู่ไปกับการปฏิบัติงานให้สามารถนำไปปรับใช้ในการพัฒนา การ ปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในความรับผิดชอบ
2. พื้นที่ดำเนินการศึกษาวิจัย ได้มีการพัฒนาการปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรให้มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้น
3. นำข้อมูลไปใช้ประกอบในการพัฒนาบทบาท แนวทางและวิธีการทำงานส่งเสริมการเกษตร ของจังหวัดพิษณุโลกให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

โจทย์คำถามงานวิจัย

1. ระบบการทำงานในพื้นที่

โจทย์ 1: ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรชุมชนมีประสิทธิภาพเป็นอย่างไร ประกอบด้วย

โจทย์ย่อย 1.1 : กระบวนการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม

โจทย์ย่อย 1.2 : การให้บริหารของศูนย์ชุมชนที่เหมาะสม

โจทย์ย่อย 1.3 : กระบวนการได้มาของแผนชุมชน

โจทย์ย่อย 1.4 : เครือข่ายการเรียนรู้และกิจกรรม

โจทย์ 2: กระบวนการทำงานและบทบาทของเจ้าหน้าที่

2. ระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่

โจทย์ย่อย 1 : ระบบข้อมูลสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพ

โจทย์ย่อย 2 : ระบบพัฒนาบุคลากรที่มีประสิทธิภาพ

โจทย์ย่อย 3 : ระบบการติดตามผลและนิเทศที่มีประสิทธิภาพ

โจทย์ย่อย 4 : ระบบประเมินผลงานที่มีประสิทธิภาพ

โจทย์ย่อย 5 : การประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพ

โจทย์ย่อย 6 : การสนับสนุนแผนชุมชนที่มีประสิทธิภาพ

โจทย์วิจัยและกิจกรรมในการดำเนินการวิจัย

จากสถานการณ์และปัญหาในการดำเนินงานตามระบบส่งเสริมการเกษตรดังกล่าว จึงได้กำหนดโจทย์วิจัยและกิจกรรมในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

โจทย์วิจัย	กิจกรรม
1. การทำงานในพื้นที่ 1.1 ศูนย์ฯ ที่มีประสิทธิภาพควรเป็นอย่างไร 1.1.1 กระบวนการดำเนินงานศูนย์ฯ และบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน รัฐ เอกชน แบบบูรณาการ ควรเป็นอย่างไร	1. การทำงานในพื้นที่ 1.1 ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี การเกษตรประจำตำบล 1.1.1 - จัดเวทีระดมสมองเพื่อหาวิธีการในการบริหารจัดการและดำเนินงานของศูนย์ฯ แบบมีส่วนร่วม - ดำเนินการ - สรุปผลการดำเนินงานและสรุปบทเรียนจากการดำเนินงาน

โจทย์วิจัย	กิจกรรม
1.1.2 การให้บริการศูนย์แก่ชุมชนที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร (บริการอะไร อย่างไร) - ข้อมูลชุมชน - จุดสาคัด	1.1.2 ประชุมเพื่อจัดทำข้อมูลที่ชุมชนต้องการ โดยคัดเลือกผู้แทนชุมชนหมู่บ้านละ 2-3 คน และ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการเกษตร คัดเลือก เกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จในการประกอบ อาชีพ เพื่อทำหน้าที่เป็นวิทยากรเกษตรกร - อบรมให้ความรู้เพิ่มเติมแก่วิทยากรเกษตรกร
1.1.3 กระบวนการที่ได้มาซึ่งแผนชุมชนควรเป็นอย่างไร	1.1.3 ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องเช่น UNDP ประชาคมหมู่บ้าน จัดเวทีชาวบ้านและกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชนในประเด็น - เตรียมความพร้อม/ทำความเข้าใจกับชุมชนในหลักการการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง - ประเมินศักยภาพของชุมชน - ผู้รู้ / ผู้นำ - ภูมิปัญญา - วัฒนธรรม - ทรัพยากร - ศึกษาดูงาน - คัดเลือกพื้นที่ต้นแบบ - วางแผนศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบ - สรุบทบทเรียนและประสบการณ์ที่ได้รับจากการดูงาน - กำหนดแผนชุมชนด้านการเกษตร ระดับตำบล - วิเคราะห์วิถีการผลิตและการประกอบอาชีพของเกษตรกรในตำบล - วิเคราะห์รายได้ รายจ่าย หนี้สินของตำบล - วิเคราะห์ของศักยภาพของตำบลและบทเรียนจากการศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบ - กำหนดประเด็นเพื่อพัฒนา - ยกร่างแผน - จัดประชาพิจารณ์แผนระดับตำบล

โจทย์วิจัย	กิจกรรม
1.1.4 เครือข่ายการเรียนรู้และกิจกรรม ที่มีประสิทธิภาพควรเป็นอย่างไร	1.1.4 ศึกษาข้อมูลเอกสาร, วัสดุทัศน ฯลฯ จาก - เชิญวิทยากรบรรยายเรื่อง “ การสร้าง เครือข่าย แก่แกนนำของชุมชนและเจ้าหน้าที่ ” - ค้นหาศักยภาพชุมชนและ วิเคราะห์ ข้อมูล ความพร้อมและความจำเป็น ในการสร้างเครือข่าย - จัดเวทีการเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่ายกลุ่มต่างๆ ในตำบล - จัดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างตำบลต่างๆ - สรุปการดำเนินงานเครือข่าย
1.2 กระบวนการทำงาน และบทบาทเจ้าหน้าที่ 1.2.1 บทบาทที่เหมาะสมของเจ้าหน้าที่ในการปฏิบัติงานในพื้นที่ควรเป็นอย่างไร 1.2.1.1 วิทยากรกระบวนการถ่ายทอดความรู้ / ผู้ประสานและเรียนรู้ร่วมกับเกษตรกร 1.2.1.2 กระบวนการทำงานที่เหมาะสมของเจ้าหน้าที่เป็นอย่างไร (รูปแบบวิธีการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่) 1.2.1.3 เงื่อนไขที่มีผลต่อการดำเนินงานตามบทบาทและกระบวนการทำงานที่เหมาะสมของเจ้าหน้าที่ เช่น - ขอบเขตงานที่รับผิดชอบเป็นตำบล - พื้นที่รับผิดชอบเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ 1 ตำบล - ทีมงาน อำเภอ (เกษตรอำเภอ / หัวหน้างาน / ผอ. ศูนย์)	1.2 กระบวนการทำงานและบทบาทของเจ้าหน้าที่ 1.2.1.1 - จัดอบรมเจ้าหน้าที่เพื่อเรียนรู้หลักการและบทบาทของวิทยากรกระบวนการและฝึกปฏิบัติ - ดำเนินการตามบทบาทในการเป็นวิทยากรกระบวนการ โดยเป็นผู้ดำเนินการจัดเวทีชุมชนร่วมกับผู้นำชุมชน - สรุปบทเรียนจากการดำเนินงาน 1.2.1.2 ประชุมตัวแทนชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อจัดทำแผนให้สอดคล้องกับแผนชุมชนและประสานงานตามความต้องการของชุมชน 1.2.1.3 วิเคราะห์หาปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินงานตามบทบาทและกระบวนการทำงานที่กำหนด

โจทย์วิจัย	กิจกรรม
2. ระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ 2.1 ระบบข้อมูลสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพควรเป็นอย่างไร	2.1- เจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ในการดำเนินงานร่วมกัน - ดำเนินการตามแนวทางที่กำหนด - สรุปบทเรียนการดำเนินงาน
2.2 ระบบพัฒนาบุคลากรที่สร้างบุคลากรที่มีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานควรเป็นอย่างไร	2.2 - จัดประชุม / สัมมนา ระดมความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดแนวทางแนวทางการพัฒนาบุคลากรของจังหวัด - ดำเนินการตามแนวทางที่กำหนด - สรุปบทเรียนจากการดำเนินงาน
2.3 ระบบนิเทศงาน	2.3 - จัดระดมความคิดของผู้เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดรูปแบบ เงื่อนไขในการนิเทศงานของจังหวัด ในลักษณะการนิเทศงานแบบมีส่วนร่วม - พัฒนาเจ้าหน้าที่ของสำนักงานเกษตรจังหวัดให้มีความรู้ความเข้าใจในการนิเทศงานลักษณะมีส่วนร่วมโดยให้ความรู้ดำเนินการปฏิบัติจริง - ดำเนินการนิเทศงานตามระบบที่กำหนด - สรุปบทเรียนจากการดำเนินงาน
2.4 ระบบประเมินผล	2.4 - จัดระดมความคิดของผู้เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดรูปแบบ เงื่อนไขในการประเมินผลของจังหวัด เน้นการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมและให้ชุมชนมีส่วนร่วม โดยพัฒนาให้ชุมชนสามารถดำเนินการประเมินผลได้เอง - พัฒนาเจ้าหน้าที่และชุมชนให้สามารถดำเนินการประเมินผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้วิธีการ ต่างๆ เช่น ฝึกอบรม สัมมนาเชิงปฏิบัติการ ฯลฯ - ดำเนินการตามระบบที่กำหนด - สรุปบทเรียนจากการดำเนินงาน
2.5 การประชาสัมพันธ์	2.5 - พัฒนาแนวทางการประชาสัมพันธ์ของจังหวัด โดยเน้นการประชาสัมพันธ์ผลการดำเนินงานที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อสร้างความเข้าใจ และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการเกษตร โดยเน้นการใช้สื่อในพื้นที่เป็นหลัก - ดำเนินการสร้างกิจกรรมการประชาสัมพันธ์ ในพื้นที่ - ประเมินและสรุปผลการดำเนินงาน

โจทย์วิจัย	กิจกรรม
2.6 การสนับสนุนแผนของชุมชน	2.6 - จัดประชุมสัมมนาระดมความคิดของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางการสนับสนุนชุมชนให้ตรงตามความต้องการตามแผนของชุมชนและมีประสิทธิภาพ - ปรับปรุงดำเนินการในการจัดทำแผน จัดทำ ค่าของงบประมาณและการสนับสนุนเกษตรกรเพื่อให้ การสนับสนุนเกษตรกรตรงกับความต้องการตามที่แท้จริง - สรุปและประเมินผลการดำเนินงาน

นิยามศัพท์

ระบบส่งเสริมการเกษตร	หมายถึง	ระบบส่งเสริมการเกษตรที่ดำเนินการในปัจจุบัน แบ่งเป็น 2 ระบบย่อย คือ ระบบการทำงานในพื้นที่ และระบบสนับสนุนการปฏิบัติงานในพื้นที่
เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบล	หมายถึง	เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับอำเภอที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในระดับตำบล
การทำงานแบบมีส่วนร่วม	หมายถึง	การทำงานที่มีการร่วมกันในเรื่องการตัดสินใจว่าควรทำอะไร ทำอย่างไร ต้องดำเนินการตามแนวทางที่ตัดสินใจและได้รับประโยชน์จากกิจกรรมที่มีส่วนร่วมนั้นๆ
กระบวนการเรียนรู้	หมายถึง	การทำงานที่ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งเจ้าหน้าที่/เกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาเรียนรู้ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในลักษณะที่เท่าเทียมกัน
จังหวัด	หมายถึง	สำนักงานเกษตรจังหวัด
ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล	หมายถึง	ศูนย์ฯ ที่มุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการพัฒนาด้านการเกษตร โดยชุมชนมีส่วนร่วม
การบูรณาการ	หมายถึง	การผสมผสานการทำงานในพื้นที่ โดยการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและองค์กรต่าง ๆ
ชุมชน	หมายถึง	การอยู่ร่วมกันของคนในระดับตำบล

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องนี้ เป็นการศึกษาค้นแบบระบบส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม คณะนักวิจัยได้ศึกษาเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามประเด็นต่าง ๆ ได้แก่

- 2.1 การทำงานแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- 2.2 การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)
- 2.3 บทบาทหน้าที่ และ โครงสร้างของกรมส่งเสริมการเกษตร
- 2.4 ระบบส่งเสริมการเกษตร
- 2.5 การส่งเสริมการเกษตรภายใต้โครงการเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน
- 2.6 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)
โดยมีรายละเอียดแต่ละประเด็นดังนี้

2.1 การทำงานแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.1.1 ความหมายและแนวคิดการทำงานแบบมีส่วนร่วม

“การมีส่วนร่วม” ได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลายและมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ดังที่เนเรศ สงเคราะห์สุข (2541) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาดังแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิจัย(ศึกษาชุมชน) การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้สรุปไว้ว่าการมีส่วนร่วมมีความหมายในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยี ในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

อรพินท์ สพโชคชัย (2539) ได้กล่าวถึงการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และการทำงานในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนในการพัฒนา เป็นกระแสแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์การพัฒนาในอดีต ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเป็นกระบวนการที่น่าจะมีพลังในการผลักดันการพัฒนาสังคมมากกว่าในอดีต โดยลักษณะการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี ประกอบด้วยภาคต่าง ๆ คือ ภาครัฐ ภาคประชาชนและชุมชน ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน และภาคธุรกิจ การดำเนินงานที่ทุกส่วน

ของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมนี้จะต้องทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นหุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน โดยสร้างกลไกให้เกิดการมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในลักษณะที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์(win-win approach)

สุรพล จันทราปิตย์ (2544) อ้างโดย บำเพ็ญ เขียวหวาน (2544) กล่าวถึง การสร้างการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนต้องได้รับการสนับสนุนจากองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ แนวทางและวิธีการเข้ามามีส่วนร่วม สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ร่วมกัน และการสนับสนุนของสถาบัน โดยสถาบันต้องสนับสนุนทั้งระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการและมีการเชื่อมประสานกับองค์กรอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน หรือองค์กรท้องถิ่น สภาพการเรียนรู้ที่ต้องเน้นการแก้ไขปัญหา มีการร่วมคิดร่วมตัดสินใจ และร่วมมือกันในการปฏิบัติงานในท้องถิ่น ความรับผิดชอบอยู่ที่ตัวบุคคลที่ต้องใช้ดุลยพินิจ และการใคร่ครวญอย่างรอบคอบมากกว่าจะอยู่ที่ระเบียบวิธีปฏิบัติ หรือกฎเกณฑ์ใดๆ พฤติกรรมและเจตคติของบุคคลต้องมีความเป็นประชาธิปไตย ยินดีรับฟังและเอื้ออำนาจต่อกระบวนการเรียนรู้และตัดสินใจของประชาชน ไม่ใช่การแนะนำสั่งสอนในการปฏิบัติงานร่วมกับประชาชน กลุ่มและองค์กรท้องถิ่นจะได้รับการสั่งสอน สนับสนุนให้ทดสอบความคิดและวิธีการอย่างเป็นระบบด้วยความสามารถและศักยภาพของชุมชนที่จะเป็นไปได้

ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2544) ได้กล่าวถึงแนวคิดการลดความยากจนต้องเริ่มจากการประเมินและการวางแผนลดความยากจนในระดับท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม โดยคนจนต้องเป็นกลไกหลักในการแก้ปัญหายากจน โดยเป็นศูนย์กลางใช้กระบวนการมีส่วนร่วมที่มีโครงสร้างเปรียบเทียบเหมือนไข่ดาว มีคนจนเป็นไข่แดง ทำหน้าที่ตัดสินใจ ส่วนผู้นำชุมชนและภาคีการพัฒนาอยู่ที่ไข่ขาว ทำหน้าที่เป็นกลไกรองและกลไกเสริม การมีส่วนร่วมใช้กระบวนการ 5 ร คือ รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ ทั้งนี้จะเน้นการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่ายในทุกขั้นตอน

บำเพ็ญ เขียวหวาน (2544) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมทางส่งเสริมการเกษตร คือ การมีส่วนร่วมของกลุ่มบุคคลต่างๆ ทางส่งเสริมการเกษตร ซึ่งได้แก่ เกษตรกร แม่บ้านเกษตรกร ชาวชนเกษตรกร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มบุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการทำกิจกรรมในขั้นต่าง ๆ ของกระบวนการพัฒนา คือ ร่วมคิดค้นหาแนวทางแก้ปัญหาของตนเอง ตัดสินใจ เลือกแนวทางในการพัฒนา ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้มีโอกาสพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการคิดริเริ่ม การจัดการ การควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตในชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของชุมชนด้วยความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ตลอดจนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของและรับผิดชอบผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน โดยถือว่าบุคคลเป้าหมายนั้นเป็น ผู้มีส่วนได้เสียในการดำเนินการพัฒนาด้วยความรู้สึกผูกพันถึงความเป็นเจ้าของ หรือหุ้นส่วนซึ่งจะมีผลทำให้เกิดการสร้างพลังอำนาจ(empowerment) ให้เกิดขึ้นกับกลุ่ม

2.1.2 การพัฒนาอย่างยั่งยืน

อรุณ อวนสกุล (2543) ให้ความหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนไว้ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ที่คำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป โดยมีคนในสังคมเป็นเป้าหมายของการพัฒนา เพื่อให้มีความกินดีอยู่ดีมีสุข ตลอดจนมีโอกาสได้รับการศึกษาและบริการทางสาธารณสุขที่ดี มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามกฎหมาย มีความมั่นคงในการประกอบอาชีพ และที่สำคัญ คือ ดำรงชีวิตอยู่ภายใต้สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี ทั้งในเชิงกายภาพและคุณภาพ

พงษ์ศักดิ์ อังกสิทธิ์ (2543) กล่าวว่า การส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการผลิตเพื่อการพัฒนาผลผลิตที่สามารถดำเนินการผลิตที่ยาวนาน โดยมีความสมดุลของผลผลิต การใช้เทคโนโลยี ภูมิปัญญาเกษตรกรและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อลดความเสี่ยงของเกษตรกรและมีรายได้ที่เหมาะสม รวมทั้งลดสถานะความเป็นหนี้สินของเกษตรกร การส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงต้องมุ่งสู่เกษตรกรเป็นสำคัญ เพราะเกษตรกรเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในกระบวนการผลิต จึงต้องมุ่งพัฒนาเกษตรกรให้มีความรู้ ความสามารถและประสิทธิภาพในการผลิต โดยให้เกษตรกรได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและมีส่วนเป็นเจ้าของในการพัฒนาการผลิตซึ่งย่อมจะเกิดผลต่อ การพัฒนาที่ยั่งยืนในที่สุด

จากสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น ได้นำไปสู่แนวทางแก้ไขปัญหาคือทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนและกลุ่มเกษตรกร หันมาให้ความสนใจในการทำเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) ทิศทางดังกล่าวยังคงเป็นเป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2545-2548) แต่หันมาให้ความสำคัญที่กระบวนการทำงานและการผสมผสานเทคโนโลยีใหม่กับภูมิปัญญาชาวบ้าน พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้มีการประสานงานระหว่างภาคีต่าง ๆ มากขึ้น ดังนั้นกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จึงได้กำหนดนโยบายให้มีการทำงานแบบบูรณาการ มีการระดมทรัพยากรบุคคลและงบประมาณลงในพื้นที่และชุมชนในลักษณะผสมผสาน มุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการพัฒนา เพื่อให้เกษตรกรได้ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

โครงการพัฒนาการเกษตรยั่งยืน มีเป้าหมายในการเพิ่มขีดความสามารถและเสริมสร้างประสิทธิภาพของกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาเกษตรยั่งยืนให้แก่บุคลากรที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรรายย่อย เน้นการปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงาน โดยให้ทุกฝ่าย รวมทั้งเกษตรกรได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และได้กำหนดนโยบายให้มีการทำงานแบบบูรณาการมุ่งเน้นให้เกิดการเรียนรู้ควบคู่การพัฒนา เพื่อให้เกษตรกรได้ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ กระบวนการเช่นนี้เป็นการเสริมสร้างศักยภาพ และความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกร หากทำเช่นนี้ติดต่อกันไปนาน ๆ กลุ่มเกษตรกรก็จะมีประสิทธิภาพ ความรู้ ทักษะและมีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น สามารถพึ่งพาตนเองและพึ่งตนเองได้ในที่สุด

โดยสรุปการทำงานแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นแนวทางการพัฒนาที่ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มเกษตรกรได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่ต้น คือร่วมคิดค้นหาแนวทางแก้ปัญหาของตนเอง คัดสินใจ เลือกแนวทางในการพัฒนา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน โดยมีเกษตรกรเป็นเป้าหมายของการพัฒนา เพื่อให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้มีโอกาสพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการคิดริเริ่มจัดการควบคุม การใช้ทรัพยากรและปัจจัยการผลิตในชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ตลอดจนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของและรับผิดชอบผลที่เกิดจากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน กระบวนการเช่นนี้เป็นการเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งให้กับเกษตรกร ซึ่งทำให้เกษตรกรมีประสบการณ์ ความรู้ สามารถคิดวิเคราะห์แก้ไขปัญหาของตนเอง และสามารถพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด

2.2 การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9

(พ.ศ. 2545-2549)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545) ได้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) โดยมีปรัชญาและแนวคิดหลักในการพัฒนาประเทศ ดังนี้ คือยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตไทยเป็นพื้นฐานการพัฒนา ยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา โดยยึดหลักให้คนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างแท้จริงและมุ่งหมายให้สังคมไทยพัฒนาไปสู่สังคมที่เข้มแข็ง และมีคุณภาพเป็นสังคมแห่งภูมิปัญญา สังคมแห่งการเรียนรู้และเอื้ออาทรต่อกัน

นอกจากนี้แล้วทิศทางการพัฒนาที่สำคัญ คือ ให้ความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพคน คุณภาพชีวิตและคุณค่าวัฒนธรรมไทย และการสร้างเครือข่ายชุมชนเข้มแข็ง โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและพลังท้องถิ่นชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นกลไกในการพัฒนา

ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ควรมีแนวทางการพัฒนา โดยการส่งเสริมการรวมกลุ่มเป็นองค์กร ชุมชน และเครือข่ายขององค์กรชุมชนที่เข้มแข็งผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างให้เกิดการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบในการพัฒนา และแก้ปัญหาของตนเองให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง โดยควบคู่ไปกับการเสริมสร้างความมั่นคงด้านอาชีพและเพิ่มรายได้

ดังนั้น แนวทางการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 คือ เน้นการเพิ่มศักยภาพของชุมชน การสร้างเครือข่ายขององค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและพลังท้องถิ่นชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นกลไกในการพัฒนา

2.3 บทบาทหน้าที่ และโครงสร้างของกรมส่งเสริมการเกษตร

กรมส่งเสริมการเกษตร (2537) ตามพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พ.ศ. 2537 กำหนดอำนาจหน้าที่ของกรมส่งเสริมการเกษตร ไว้ดังนี้

1) พัฒนา ส่งเสริม และถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิตพืชและธุรกิจเกษตรแก่เกษตรกร 2) ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรรวมกลุ่มเพื่อเป็นแหล่งรับและเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตร 3) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรมส่งเสริมการเกษตร หรือตามที่กระทรวงหรือคณะรัฐมนตรีมอบหมาย และได้แบ่งส่วนราชการของกรมส่งเสริมการเกษตร ดังนี้

ก. ราชการบริหารส่วนกลาง ประกอบด้วย

- 1) สำนักงานเลขานุการกรม
- 2) กองคลัง
- 3) กองการเจ้าหน้าที่
- 4) กองเกษตรสัมพันธ์
- 5) กองขยายพันธุ์พืช
- 6) กองป้องกันและกำจัดศัตรูพืช
- 7) กองแผนงาน
- 8) กองฝึกอบรม
- 9) กองพัฒนาการบริหารงานเกษตร
- 10) กองส่งเสริมธุรกิจเกษตร
- 11) กองส่งเสริมพืชไร่นา
- 12) กองส่งเสริมพืชสวน
- 13) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคกลาง
- 14) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันตก
- 15) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออก
- 16) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 17) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคใต้
- 18) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคเหนือ

ข. ราชการบริหารส่วนภูมิภาค ประกอบด้วย

- 1) สำนักงานเกษตรจังหวัด มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

- ส่งเสริมการผลิตพืช ธุรกิจเกษตร และการดำเนินการของสถาบันเกษตรกร รวมทั้งประสานการพัฒนาการเกษตรในจังหวัด
- กำกับ ดูแล และสนับสนุนการปฏิบัติงานของสำนักงานเกษตรอำเภอ

• ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย

ตามแผนอัตรากำลัง 3 ปี กรมส่งเสริมการเกษตร (พ.ศ. 2537 – 2539) ได้กำหนดโครงสร้างของสำนักงานเกษตรจังหวัด โดยแบ่งออกเป็น 4 ฝ่าย คือ

1.1 ฝ่ายบริหาร มีหน้าที่รับผิดชอบงานสารบรรณ งานธุรการทั่วไป งานการเจ้าหน้าที่ งานการเงิน บัญชีและพัสดุ งานพัฒนาสถาบันเกษตรกร งานวิชาการ เกษกิจเกษตร และงานช่วยเหลือเกษตรกรผู้ประสบภัยธรรมชาติในเขตจังหวัดที่รับผิดชอบ

1.2 ฝ่ายแผนงาน มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรและแผนงานประจำปีของสำนักงานเกษตรจังหวัด การปฏิบัติงานตามโครงการและกิจกรรมพิเศษ ประเมินผลการปฏิบัติงานตามแผนงาน โครงการและระบบส่งเสริมการเกษตร เก็บรวบรวมสถิติข้อมูลด้านการเกษตร ดำเนินงานฝึกอบรม เจ้าหน้าที่และเกษตรกร ผลิตเอกสารคำแนะนำทางวิชาการ และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์งานส่งเสริมการเกษตรของสำนักงานเกษตรจังหวัด

1.3 ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาการผลิต มีหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินงานตามโครงการส่งเสริมและพัฒนาการผลิตพืชเศรษฐกิจต่างๆ ในจังหวัด โดยการใช้เทคโนโลยีและปัจจัยการผลิต เพื่อเพิ่มผลผลิต ปรับปรุงคุณภาพ และลดต้นทุนการผลิต การบริการให้คำปรึกษาแนะนำทางวิชาการในด้านการผลิตพืช และการดำเนินงานเกี่ยวกับธุรกิจเกษตร

1.4 ฝ่ายป้องกันและกำจัดศัตรูพืช มีหน้าที่รับผิดชอบในการให้บริการและปฏิบัติงานด้านป้องกันและกำจัดศัตรูพืช การสำรวจ ตรวจสอบและวางแผนการป้องกันกำจัดศัตรูพืช การพยากรณ์เตือนการระบาดของศัตรูพืช ให้คำปรึกษาแนะนำ ถ่ายทอดความรู้ด้านการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและเกษตรกร

2) สำนักงานเกษตรอำเภอ มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

- ปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในเขตพื้นที่รับผิดชอบ
- ปฏิบัติหน้าที่และประสานงานในฐานะตัวแทนกระทรวงในระดับตำบล
- ปฏิบัติงานร่วมกันหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย

โครงสร้างของสำนักงานเกษตรอำเภอ แบ่งออกเป็น 3 งาน คือ

2.1 งานธุรการ มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับงานสารบรรณ งานธุรการทั่วไป งานการเจ้าหน้าที่ งานงบประมาณ การเงิน และบัญชี และงานพิมพ์ตลอดจนการติดต่อประสานงานทั่วไปของสำนักงาน

2.2 งานพัฒนาสถาบันเกษตรกร มีหน้าที่รับผิดชอบงานส่งเสริมและพัฒนาสถาบันเกษตรกร ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มยุวเกษตรกร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร งานวิชาการ เกษกิจเกษตร งานส่งเสริมธุรกิจเกษตร และการช่วยเหลือเกษตรกรผู้ประสบภัยธรรมชาติ

2.3 งานส่งเสริมการผลิต มีหน้าที่รับผิดชอบในการถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ ให้คำแนะนำส่งเสริมและเผยแพร่วิชาการ ตลอดจนเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการพัฒนาการผลิตของเกษตรกร แก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของเกษตรกรในพื้นที่ที่รับผิดชอบ ร่วมมือและประสานกับ หน่วยงานอื่น ในพื้นที่ในการส่งเสริมด้านการประมง ปศุสัตว์ สหกรณ์ และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ต่อมาในปี 2545 กรมส่งเสริมการเกษตร (2545) ได้ดำเนินการปรับปรุงบทบาทภารกิจโครงสร้าง ส่วนราชการและอัตรากำลังตามกฎหมายกระทรวงแบ่งส่วนราชการกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตร และสหกรณ์ พ.ศ.2545 ซึ่งได้กำหนดภารกิจของกรมส่งเสริมการเกษตรไว้ดังนี้ 1) ส่งเสริมและพัฒนา เกษตรกรและองค์กรเกษตรกร 2) ฝึกอบรมเกษตรกร และให้บริการทางการเกษตร 3) พัฒนาส่งเสริม และ ประสานการถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิต และการจัดการผลผลิตพืช ประมง และปศุสัตว์แก่เกษตรกร 4) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรมส่งเสริมการเกษตร หรือตามที่ กระทรวง หรือคณะรัฐมนตรีมอบหมาย และได้แบ่งส่วนราชการของกรมส่งเสริมการเกษตร ดังนี้

ก.ราชการบริหารส่วนกลาง ประกอบด้วย

- 1) สำนักงานเลขานุการกรม
- 2) กองคลัง
- 3) กองแผนงาน
- 4) กองการเจ้าหน้าที่
- 5) กองพัฒนาการเกษตรพื้นที่เฉพาะ
- 6) กองวิจัยและพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร
- 7) ศูนย์สารสนเทศ
- 8) สำนักขยายเมล็ดพันธุ์พืช
- 9) สำนักพัฒนาเกษตรกร
- 10) สำนักพัฒนาการถ่ายทอดเทคโนโลยี
- 11) สำนักส่งเสริมและจัดการสินค้าเกษตร
- 12) สำนักพัฒนาคุณภาพสินค้าเกษตร
- 13) สำนักส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 1 จ.ชัยนาท
- 14) สำนักส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 จ.ราชบุรี
- 15) สำนักส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 3 จ.ระยอง
- 16) สำนักส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 4 จ.ขอนแก่น
- 17) สำนักส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 5 จ.สงขลา
- 18) สำนักส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 6 จ.เชียงใหม่

ข. ราชการบริหารส่วนภูมิภาค ประกอบด้วย

1) สำนักงานเกษตรจังหวัด มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

- ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร องค์กรเกษตรกรและวิสาหกิจเกษตรกรของชุมชน
- ส่งเสริมและประสานถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิต การจัดการผลผลิตพืชประมง และปศุสัตว์
- กำกับ ดูแล และสนับสนุนการปฏิบัติงานของสำนักงานเกษตรอำเภอ
 - ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย

โดยแบ่งงานออกเป็น 1 ฝ่าย 2 กลุ่ม คือ

1.1 ฝ่ายบริหารทั่วไป มีหน้าที่รับผิดชอบการปฏิบัติงานบริหารทั่วไป ได้แก่ งานธุรการ งานสารบรรณ งานการเงินและบัญชี งานพัสดุและยานพาหนะ การจัดทำและบริหาร งบประมาณ งานพิมพ์และแจกจ่ายเอกสาร งานการเจ้าหน้าที่ งานประชุม และงานประสานราชการทั่วไปของสำนักงาน

1.2 กลุ่มส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร มีหน้าที่

- ศึกษา วิเคราะห์และวางแผนการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร องค์กรเกษตรกร และเครือข่ายให้เข้มแข็ง

- ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดทำแผนชุมชนและพัฒนาวิสาหกิจเกษตรกรของชุมชน
- ปฏิบัติงานตามระบบส่งเสริมการเกษตร รวมทั้งติดตามประเมินผลการดำเนินงาน

ส่งเสริมการเกษตรของจังหวัด

- ส่งเสริมสนับสนุนและประสานการดำเนินงานศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

- ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ และให้บริการข้อมูลสารสนเทศการเกษตร
- ประสานและดำเนินงานโครงการพระราชดำริและพื้นที่เฉพาะ และช่วยเหลือเกษตรกร

ผู้ประสบภัยธรรมชาติ

- ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย

1.3 กลุ่มส่งเสริมการผลิตและจัดการผลผลิต มีหน้าที่

- ศึกษา วิเคราะห์ และวางแผนการผลิตและจัดการผลผลิตพืช ประมงน้ำจืด และปศุสัตว์ขั้นพื้นฐาน

- ศึกษา พัฒนา และคัดเลือกรูปแบบการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับท้องถิ่น
- ดำเนินการส่งเสริม และประสานการถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิตและจัดการ ผลผลิต และการพัฒนาคุณภาพมาตรฐานสินค้าเกษตร

- ติดตาม ประเมินผล และรายงานผลการส่งเสริมการผลิตและจัดการผลผลิตในพื้นที่

- ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย

2) สำนักงานเกษตรอำเภอ มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

- วางแผนและส่งเสริมการวางแผนการผลิตการเกษตรในอำเภอ
- ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร องค์กรเกษตรกร และวิสาหกิจเกษตรของชุมชน
- ส่งเสริมและประสานถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิต การจัดการผลผลิตพืช ประมงและ

ปศุสัตว์

- ให้บริการและส่งเสริมอาชีพการเกษตรทุกสาขา
- ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือ

ที่ได้รับมอบหมาย

2.4 ระบบส่งเสริมการเกษตร

2.4.1 ความหมาย

บุญธรรม จิตต์อนันต์ (2536) กล่าวว่าไว้ว่าการส่งเสริมการเกษตร เป็นการนำความรู้ วิธีการ และเทคนิคใหม่ๆ ทางเกษตร ไปแนะนำเผยแพร่ให้แก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกร แล้วติดตามให้คำแนะนำช่วยเหลือจนบังเกิดผลสำเร็จ ขณะเดียวกันก็นำปัญหาทางเกษตรมาวิเคราะห์หาหนทางแก้ไข

สิน พันธุ์พินิจ (2544) กล่าวถึงระบบการส่งเสริมการเกษตรไว้ว่าเป็นระบบการจัดการบริการเผยแพร่ความรู้ ข้อมูล ข่าวสารหรือสารสนเทศ เทคโนโลยี และการให้การศึกษาอบรมแก่เกษตรกร ตามที่เกษตรกรประสงค์จะยอมรับและเรียนรู้ด้วยความอิสระ โดยมีระบบส่งเสริมการเกษตรเป็นเครื่องมือและกลไกสำคัญที่จะนำความรู้และเทคโนโลยีไปเผยแพร่แก่เกษตรกร

สรุปได้ว่าระบบส่งเสริมการเกษตร หมายถึง ระบบบริหารจัดการการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในการนำความรู้และเทคโนโลยีไปสู่เกษตรกรเพื่อให้เกษตรกรสามารถนำไปปรับปรุงวิธีการผลิตตลอดจนสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

2.4.2 พัฒนาการระบบส่งเสริมการเกษตรของประเทศไทย

เอกชัย โอเจริญ (2541) ได้กล่าวไว้ว่าระบบส่งเสริมการเกษตรเป็นระบบถ่ายทอดความรู้ไปสู่เกษตรกร โดยมีวัตถุประสงค์ให้เกษตรกรสามารถนำไปปรับปรุงวิธีการผลิตตลอดจนสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเองเพื่อให้งานส่งเสริมการเกษตรบรรลุจุดมุ่งหมายสำคัญตามหลักปรัชญาของงานส่งเสริมการเกษตร คือ ให้เกษตรกรช่วยเหลือตนเองได้อย่างยั่งยืน กรมส่งเสริมการเกษตรจึงได้ดำเนินการพัฒนาระบบส่งเสริมการเกษตร ตั้งแต่ปี 2510 นับตั้งแต่จัดตั้งกรมส่งเสริมการเกษตรจนถึงปัจจุบันให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

ช่วงที่ 1 ปี 2510-2519 งานส่งเสริมการเกษตรในช่วงแรกเป็นการส่งเสริมที่เน้นการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาแก่เกษตรกรเป็นส่วนใหญ่ การถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตรแผนใหม่มีข้อจำกัดมากในเรื่องอัตรากำลังที่ไม่เพียงพอ ทำให้ไม่สามารถใช้วิธีการส่งเสริมแบบรายบุคคลได้อย่างทั่วถึง จึงใช้

วิธีการส่งเสริมการเกษตรผ่านกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มยุวเกษตรกร และกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ในช่วงปี พ.ศ. 2518 กรมส่งเสริมการเกษตรได้รับความช่วยเหลือจากธนาคารโลก และธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย ดำเนินการส่งเสริมการเกษตรแบบเน้นหนักเฉพาะจุดในเขตพื้นที่ได้รับน้ำชลประทาน ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างมาก เพราะสามารถเผยแพร่วิชาการแผนใหม่ไปถึงเกษตรกรอย่างทั่วถึงและถูกต้อง

ช่วงที่ 2 ปี 2520-2526 จากผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาการเกษตรในเขตชลประทานนำไปสู่การปรับปรุงระบบส่งเสริมการเกษตรในปี พ.ศ.2520 โดยการนำระบบฝึกอบรมและเยี่ยมชม (Training and visit system) มาใช้ในงานส่งเสริมการเกษตรเป็นระบบที่มุ่งให้เจ้าหน้าที่ได้ใกล้ชิดเกษตรกรโดยการเยี่ยมชม ให้คำแนะนำแก่เกษตรกรและนำปัญหามาแก้ไขอย่างเป็นระบบซึ่งมีหลักการสำคัญคือ

1. ใช้เทคนิคการให้คำแนะนำและสอนทักษะแก่กลุ่มผู้นำเกษตรกรตามตารางเวลาที่แน่นอน แล้วให้ผู้นำเกษตรกรเหล่านั้นนำความรู้และทักษะที่ได้รับไปเผยแพร่แก่เกษตรกรรายอื่น ๆ ในชุมชน

2. จัดให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมมีทักษะและความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีการผลิตเพื่อสามารถถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. มีการปรับปรุงความสัมพันธ์ของงานวิจัยต่องานส่งเสริมการเกษตร โดยเฉพาะการนำปัญหาของงานเกษตร ไปแก้ไข โดยนักวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยีกลับไปสู่เกษตรกรอย่างมีประสิทธิภาพ

4. เป็นการปรับปรุงและพัฒนาสถานภาพของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร โดยสร้างความเข้าใจในบทบาทหน้าที่รับผิดชอบต่องานส่งเสริมการเกษตรต่อการพัฒนาชุมชนส่งผลให้ได้รับการยอมรับศรัทธาจากชุมชน ทำให้เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติงานมากขึ้น

5. จัดให้มีระบบการเยี่ยมชมเกษตรกรอย่างสม่ำเสมอโดยมีการกำหนดวัน เวลาและสถานที่แน่นอน เพื่อให้คำแนะนำ ถ่ายทอดความรู้แก่เกษตรกรด้วยวิธีการปฏิบัติที่ทันสมัย จนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในไร่นาเกษตรกร

6. จัดให้มีการสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ ยานพาหนะ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นด้านต่าง ๆ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

ช่วงที่ 3 ปี 2527-2536 เมื่อสิ้นสุดการดำเนินงานตามโครงการปรับปรุงระบบส่งเสริมการเกษตรระยะที่ 1 และระยะที่ 2 พบว่ามีปัญหาอุปสรรคบางประการเกี่ยวกับองค์ประกอบของระบบส่งเสริมการเกษตร จึงมีการพัฒนาองค์ประกอบต่างๆ คือการจัดอัตรากำลัง การฝึกอบรม การเยี่ยมเกษตรกร การคัดเลือกและใช้ประโยชน์จากเกษตรกรผู้นำ การจัดทำแปลงทดสอบพืชเศรษฐกิจ การจัดทำแปลงส่งเสริมการปลูกพืชการนิเทศงาน และการทำงานในรูปคณะกรรมการ ให้เกิดความสมบูรณ์ในระบบและสามารถไปปฏิบัติงานได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ได้ดำเนินการ โครงการหมู่บ้านหลักส่งเสริมการเกษตรและศูนย์เกษตรประจำตำบล ซึ่งเป็นแนวทางการส่งเสริมการเกษตรสู่เกษตรกร โดยใช้กิจกรรมและการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำศูนย์

ระหว่างปี 2531-2536 กรมส่งเสริมการเกษตรได้ดำเนินการตามโครงการที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง และปรับปรุงระบบส่งเสริมการเกษตร 2 โครงการ คือ

1. โครงการปรับปรุงระบบแผนและพัฒนาเกษตรกร (กปพ.) ปี 2531-2534 มีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงการจัดทำแผนส่งเสริมการเกษตรให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ รวมทั้งเพื่อพัฒนาเกษตรกรให้ดำเนินการผลิตทางการเกษตรและแก้ไขการประกอบอาชีพในรูปกลุ่มกิจกรรมอันจะทำให้เกษตรกรสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในที่สุด โดยมีแนวทางการดำเนินงานดังนี้

1.1 วิเคราะห์พื้นที่และชุมชน ด้านศักยภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคม เพื่อรับทราบสถานการณ์ ปัญหา ความต้องการและศักยภาพการผลิตของพื้นที่และเกษตรกร

1.2 กระบวนการกลุ่ม กระตุ้นให้เกิดการสนับสนุนเพื่อพึ่งพาตนเองได้

1.3 การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร ผ่านกลุ่มกิจกรรมที่มีอยู่ในพื้นที่ โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ในการคิดและวางแผนด้วยตนเอง โดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้นำคำปรึกษาแนะนำ

1.4 การสนับสนุนของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตามที่ได้วางแผนไว้ โดยทุกขั้นตอนการดำเนินงาน เกษตรกรต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

2. โครงการสนับสนุนแผนการผลิตของเกษตรกร (ผก.) ปี 2535-2539 มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้เกษตรกรวางแผนการผลิตตามความถนัด ตามความต้องการสอดคล้องกับศักยภาพพื้นที่ ทรัพยากร และตลาด รวมทั้งการพัฒนาขีดความสามารถของเกษตรกรในการวางแผนการผลิต โดยเจ้าหน้าที่สนับสนุนให้ข้อมูลการผลิต การตลาด เพื่อให้เกษตรกรตัดสินใจวางแผนด้วยตนเอง โดยมีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

2.1 สนับสนุนข้อมูลทางเลือกทางการเกษตรแก่เกษตรกร และให้เกษตรกรตัดสินใจวางแผนปรับปรุง เปลี่ยนแปลงกิจกรรมการเกษตรของตนเอง

2.2 หน่วยงานของรัฐสนับสนุนเงินทุนและทรัพยากรต่างๆ

ช่วงที่ 4 ปี 2537-2539 ในช่วงนี้ได้มีการพัฒนาและปรับปรุงระบบส่งเสริมการเกษตร เป็นการขยายผลต่อเนื่องจากโครงการต่าง ๆ ที่ได้เริ่มดำเนินการมาแล้วในเรื่องการเพิ่มรายได้และพัฒนา คุณภาพชีวิตของเกษตรกร เจ้าหน้าที่ทุกระดับมีทิศทางและเป้าหมายเดียวกัน คือ ความสำเร็จของเกษตรกร เน้นการพัฒนาตัวเกษตรกร มุ่งให้ทุกระดับลงสู่พื้นที่ และสนับสนุนให้เกษตรกรพึ่งพาตนเอง โดยกระบวนการกลุ่ม โดยมีองค์ประกอบของระบบส่งเสริมการเกษตร ดังนี้

1. ระบบการทำงานในพื้นที่ มีการจัดทำแนวทางพัฒนาการเกษตร ทางเลือกทางการเกษตรเป็นรายหมู่บ้าน ทะเบียนครัวเรือนเกษตรกร ช่วยเหลือสนับสนุนการจัดทำแผนการผลิตของเกษตรกร

2. ระบบสนับสนุนการปฏิบัติงานในพื้นที่ ได้แก่ ระบบฝึกอบรมและถ่ายทอดเทคโนโลยี ระบบสนับสนุนปัจจัยการผลิตและเงินทุน ระบบการติดตามและนิเทศงาน และระบบสนับสนุนที่เกี่ยวข้อง

ในปี 2537 ได้เริ่มดำเนินการตามโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร(คปร.) ให้สอดคล้องกับข้อจำกัดทางด้านทรัพยากรและการตลาด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปรับโครงสร้างการผลิตในพื้นที่ การปลูกพืชที่มีปัญหาด้านราคาไปสู่กิจกรรมการเกษตรอื่นๆ ที่ทำให้ได้ผลตอบแทนสูงกว่าและเหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่

ช่วงที่ 5 ปี 2540-2544 การปฏิบัติงานตามระบบส่งเสริมการเกษตรในช่วงที่ผ่านมามีปัญหาในทางปฏิบัติหลายประการ จึงได้ปรับปรุงระบบส่งเสริมการเกษตรให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยพัฒนาระบบส่งเสริมการเกษตรบนรากฐานของระบบฝึกอบรมและเยี่ยมชม มีหลักการดังนี้ คือ ให้ความสำคัญในการพัฒนาเกษตรกร เน้นเรื่องการเพิ่มประสิทธิภาพและบุคลากร เน้นและสนับสนุนให้มีการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ในการพัฒนาการเกษตร โดยคำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการมอบอำนาจและกระจายความรับผิดชอบในการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรสู่ระดับภาคและระดับจังหวัด และเน้นให้มีการประสานงานอย่างใกล้ชิดระหว่างภาครัฐ เอกชน รวมทั้งองค์กรในท้องถิ่น

มีองค์ประกอบ ดังนี้

1. การปฏิบัติงานในระดับอำเภอ

การมอบหมายงานให้เกษตรอำเภอทำหน้าที่บริหารจัดการ ทั้งด้านปริมาณงาน ลักษณะงาน และการปฏิบัติงานในระดับตำบล จัดทำแผนส่งเสริมการเกษตรระดับอำเภอ (5 ปี) แผนปฏิบัติงานประจำปี/เดือนกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการปฏิบัติงาน แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ พื้นที่ส่งเสริมทั่วไปและพื้นที่ส่งเสริมที่ต้องการให้เกิดผลการส่งเสริมการเกษตรที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนตามศักยภาพของพื้นที่และความพร้อมของเกษตรกร โดยคัดเลือกเกษตรกรหมู่บ้านเป็นแกนนำในการพัฒนาอาชีพการเกษตร

2. การสนับสนุนการปฏิบัติงาน

การถ่ายทอดเทคโนโลยี มีการถ่ายทอดที่เป็นระบบและต่อเนื่องตั้งแต่ระดับกรม ภาค จังหวัด จนกระทั่งถึงเกษตรกร มีการประชุมเพื่อการบริหารและประสานงาน มีการติดตามและนิเทศงานทุกระดับ คือ ส่วนกลาง ภาค จังหวัดและอำเภอ และมีการจัดการข้อมูลและเทคโนโลยีสารสนเทศที่ใช้ในการปฏิบัติงานตามระบบส่งเสริมการเกษตร

ช่วงที่ 6 ปี 2545 – ปัจจุบัน เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในเรื่องรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545 – 2549) ให้ความสำคัญเรื่องความร่วมมือของประชาชน การยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาแบบองค์รวมและการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ประกอบกับรัฐบาลได้กำหนดนโยบายการปฏิรูประบบราชการ เพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพของหน่วยงานราชการ ดังนั้น ในส่วนกรมส่งเสริมการเกษตรได้ปรับบทบาทภารกิจ และโครงสร้างของกรมส่งเสริมการเกษตรให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐบาล โดยเน้นการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรให้พึ่งพาตนเอง โดยนำระบบใหม่นี้มาประกาศใช้ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2545 มีหลักการดังนี้ ให้เกษตรกรเป็นผู้กำหนดแนวทางพัฒนาตนเอง โดยมีเจ้าหน้าที่

ส่งเสริมการเกษตรเป็นผู้สนับสนุนอำนวยความสะดวก และประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐองค์กรต่าง ๆ ตลอดจนเข้าไปเรียนรู้ร่วมกับเกษตรกร และใช้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลเป็นกลไกหลักในการปฏิบัติงานในพื้นที่ โดยมีองค์ประกอบหลัก 2 องค์ประกอบ คือ

1. การทำงานในพื้นที่ หมายถึง วิธีการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับอำเภอ มีวิธีการ ดังนี้

1.1 กระบวนการทำงานกับชุมชน โดยจัดเวทีเรียนรู้ในชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมให้ชุมชน โดยปรับวิถีคิด และวิธีการทำงานเพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน เรียนรู้พัฒนาการของชุมชน ประเมินศักยภาพของชุมชนเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์และพัฒนาที่ต่อเนื่องภายใต้ศักยภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่น ศึกษาฐานพื้นที่ต้นแบบและสังเคราะห์มาใช้ประโยชน์ในการวางแผนชุมชน กำหนดแผนชุมชนด้านการเกษตรระดับตำบล ดำเนินการตามแผนชุมชนที่ได้กำหนดไว้โดยส่งเสริมกระบวนการกลุ่มและสร้างเครือข่าย สนับสนุนและบริการด้านต่าง ๆ ตามความต้องการของชุมชน ติดตาม นิเทศ และประเมินผล โดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชน เพื่อรับทราบความก้าวหน้า ปัญหาอุปสรรค และปรับปรุงแก้ไขต่อไป

1.2 ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลในปี 2542 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยกรมส่งเสริมการเกษตร (2542) ดำเนินการจัดทำโครงการศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบลของชุมชนเพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาการเกษตรของตำบลสามารถบริการที่จุดเดียว (One Stop Service) และเพื่อสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกรด้วยการปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงานของส่วนราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในระดับท้องถิ่นให้มีลักษณะการทำงานแบบบูรณาการ ปัญหาของชุมชนเกษตรเป็นหลัก ให้การสนับสนุนและพัฒนาความสามารถของเกษตรกรในชุมชนให้มีความพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ความรู้ในการพัฒนาอาชีพการเกษตร การบริการข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมและตัดสินใจในการพัฒนา และทำแผนชุมชนตามศักยภาพของพื้นที่และชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้เกษตรกรมีการพัฒนาอาชีพของตนเอง มีรายได้เพิ่มขึ้น ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ อันจะนำไปสู่การพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืนในที่สุด ซึ่งมีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ ส่วนสำนักงาน มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่รับผิดชอบตำบลเป็นผู้ดำเนินการศูนย์บริการฯ และส่วนที่ 2 เป็นจุดถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือจุดสาธิต การบริหารศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล โดยใช้คณะทำงานเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตรระดับตำบล รับผิดชอบ

การบริหารศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลมีองค์ประกอบดังนี้ เกษตรตำบลในพื้นที่ เป็นผู้ดำเนินการศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล เกษตรอำเภอ เป็นประธานคณะทำงาน องค์การบริหารส่วนตำบล กรรมการหมู่บ้าน กรรมการกลุ่มเกษตรกร กรรมการสหกรณ์ แกนนำกลุ่มอาชีพ เป็นคณะทำงาน

ต่อมาในปี 2546 ได้มีการปรับบทบาทของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้รับผิดชอบศูนย์บริการฯ สำนักพัฒนาการถ่ายทอด

เทคโนโลยี (2546) ระบุว่าศูนย์บริการฯ มีบทบาทเป็นศูนย์ประสานการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร เป็นศูนย์ข้อมูลและบริการข่าวสารด้านการเกษตรแต่ละสาขาอาชีพ เป็น “เวทีชุมชน” ในการวางแผนพัฒนาการเกษตรในตำบล เป็นเวทีในการพบปะและร่วมจัดทำกิจกรรมของทุกส่วนราชการ องค์กรต่าง ๆ และเกษตรกร รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมโยงเครือข่ายด้านการเกษตร

ส่วนบทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้รับผิดชอบศูนย์บริการฯ มีดังนี้ การถ่ายทอดเทคโนโลยี การจัดทำข้อมูลพื้นฐานการเกษตร การพยากรณ์และเตือนภัย การประชาสัมพันธ์ กิจกรรมต่าง ๆ ของศูนย์บริการฯ ให้ประชาชนรับทราบ และเข้าร่วมกิจกรรม เช่น ทางหอกระจายข่าว นิทรรศการ หรือจัดกิจกรรม เป็นต้น

องค์ประกอบของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร (อภิชาติ อติเวทิน (2546) ได้กล่าวไว้ว่า ศูนย์บริการฯ ประกอบด้วย

1) ที่ทำการศูนย์บริการฯ จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชนเป็นที่รวบรวมนำเสนอและบริการข้อมูลและจัดอุปกรณ์การให้บริการด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับตำบล เช่น เครื่องมือการตรวจวิเคราะห์ดินอย่างง่าย ตลอดจนใช้เป็นที่พักประชุม จัดเวทีชาวบ้าน ฝึกอบรมถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น

2) คณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลมีจำนวนทั้งสิ้นไม่เกิน 15 คน ประกอบด้วย ผู้แทนองค์การบริหารส่วนตำบล 1 คน ผู้แทนสถาบันเกษตรกรและหรือกลุ่มอาชีพทางเกษตรในตำบล ไม่เกิน 2 คน อาสาสมัครเกษตรกรในตำบล 1-4 คน ผู้แทนหมู่บ้านฯ ละ 1 คน เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้รับผิดชอบตำบล เป็นกรรมการและเลขานุการโดยตำแหน่ง

3) แผนพัฒนาการเกษตรของตำบล เกิดจากชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาให้ครอบคลุมทั้งด้านกายภาพ ด้านการเกษตร เศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้ทราบว่ากิจกรรมหลักของตำบลคืออะไร จะปรับปรุงในส่วนไหน จะถ่ายทอดความรู้เรื่องอะไร และจะลงทุนทางธุรกิจชุมชนอย่างไร

4) จุดถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือจุดสาธิตการเกษตร ทั้งด้านพืช ประมง ปศุสัตว์ เกษตรผสมผสานและอื่น ๆ โดยพิจารณาคัดเลือกจากฟาร์มของเกษตรกรในตำบล โดยมีเจ้าของจุดสาธิตการเกษตรทำหน้าที่วิทยากรเกษตรกรในการถ่ายทอดความรู้

1.3 การทำงานในอำเภอ คือ การทำงานของเจ้าหน้าที่ในสำนักงานเกษตรอำเภอทำหน้าที่ส่งเสริมและบริการทางการเกษตรแก่เกษตรกร ดำเนินการสนับสนุนการดำเนินงานของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลให้เป็นช่องทางการให้บริการและความรู้แก่เกษตรกร จัดทำแผนพัฒนาการเกษตรระดับอำเภอ ส่งเสริมและพัฒนากลุ่ม/องค์กรเกษตรกรในการพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิต และส่งเสริมเครือข่ายของกลุ่ม / องค์กรเกษตรกร รวมถึงประสานและอำนวยความสะดวกในการบริการเกษตรกร

2. การสนับสนุนการทำงานในพื้นที่

กรมส่งเสริมการเกษตร (2545) กล่าวว่าไว้ว่าการสนับสนุนการทำงานในพื้นที่เป็นการสนับสนุนการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับอำเภอให้สามารถปฏิบัติงาน ในการส่งเสริมและบริการทางการเกษตรแก่เกษตรกร ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.1 ข้อมูลสารสนเทศ เป็นการดำเนินงานด้านข้อมูลสารสนเทศโดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และผู้เกี่ยวข้องดำเนินการจัดเก็บข้อมูล การประมวลผล การจัดทำฐานข้อมูลสารสนเทศเพื่อใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาการเกษตรในทุกระดับ

2.2 การพัฒนาบุคลากร เพื่อพัฒนาในด้านความรู้ ทักษะ และทักษะขั้นพื้นฐานที่ จำเป็นต่อการปฏิบัติงาน โดยจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเพื่อการเชื่อมโยงและประสานงานวิจัยและงานส่งเสริมการเกษตร ระดับประเทศ/ระดับเขต/ระดับจังหวัด/ระดับอำเภอ และการพัฒนาบุคลากร ในการบริหารให้มีการประชุมทุกระดับ สร้างความเข้าใจและแก้ไขปัญหาในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.3 การสนับสนุนแผนของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนทางด้านความรู้วิชาการ ปัจจัยการผลิต และทุนในการดำเนินการต่างๆ จากแหล่งสนับสนุนของภาครัฐและเอกชนที่สอดคล้องและตรงกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง โดยเน้นให้หน่วยงานระดับจังหวัดเป็นหน่วยบูรณาการแผนงาน/โครงการ งบประมาณในการดำเนินการในพื้นที่

2.4 การนิเทศงาน เพื่อพัฒนาเจ้าหน้าที่ให้มีความสามารถในการปฏิบัติงาน เสริมสร้างขวัญและกำลังใจ รวมทั้งการพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพ โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมให้ผู้รับการนิเทศได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา กำหนดเป้าหมาย และร่วมตัดสินใจในการปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

2.5 การติดตามและประเมินผล เพื่อให้ทราบความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานตามกระบวนการทำงานในพื้นที่ และการสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ รวมทั้งการนำผลการติดตามและประเมินผลไปปรับปรุงการทำงานและการบริหารงาน

2.6 คลินิกเกษตรเคลื่อนที่ในพระราชานุเคราะห์ นอกจากระบบการสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ทั้ง 5 ที่กล่าวมาแล้ว กรมส่งเสริมการเกษตร(2546) ระบุไว้ว่าในปี 2545 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จัดตั้งคลินิกเกษตรเคลื่อนที่ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ให้บริการทางวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรหรือนวัตกรรมที่เหมาะสมสู่เกษตรกร โดยสร้างความเชื่อมโยงระหว่างองค์กรวิจัยและพัฒนาภาคการเกษตรที่เป็นแหล่งบริการความรู้เฉพาะด้านกับเกษตรกรเป้าหมาย ซึ่งมุ่งเน้นการบริหารงานเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกร และช่วยแก้ไขปัญหาลุप्तรรคให้เกษตรกรได้อย่างรวดเร็วและทันต่อเหตุการณ์ รวมทั้งการสร้างและพัฒนาความร่วมมือระหว่างหน่วยงานวิชาการ หน่วยงานส่งเสริม และศูนย์ฯ ในการรณรงค์ฟื้นฟู และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยมีรูปแบบของกิจกรรม 2 กิจกรรม คือ

1) กิจกรรมด้านคลินิก ได้แก่ การให้คำปรึกษา ตรวจวิเคราะห์และวินิจฉัย และให้บริการ โดยใช้อุปกรณ์และเครื่องมือทางห้องปฏิบัติการในการเกษตรทุกด้าน คือ พืช ดิน สัตว์และประมง

2) กิจกรรมเสริม ได้แก่ การเสริมสร้างความรู้ การฝึกอบรมและจัดนิทรรศการที่เป็นความต้องการของเกษตรกรหรือเป็นเทคโนโลยีที่เกษตรกรควรรู้ เช่น บัญชี ชลประทาน สหกรณ์และกฎหมายที่ดิน เป็นต้น

2.7 หน่วยปฏิบัติการเคลื่อนที่ (Mobile Unit : MU) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2546) ระบุว่ากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดตั้งหน่วยปฏิบัติการเคลื่อนที่เพื่อให้บริการแก่เกษตรกรในระดับอำเภอและท้องถิ่น โดยกำหนดให้หน่วยงานต่างๆ ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์มีการทำงานร่วมกันในลักษณะการประสานงานแบบบูรณาการระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ กรมวิชาการเกษตร กรมประมง กรมปศุสัตว์ กรมป่าไม้และกรมพัฒนาที่ดิน โดยเจ้าหน้าที่กรมส่งเสริมการเกษตรทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงาน เพื่อแก้ไขปัญหาได้ตรงตามความต้องการของเกษตรกรและทันต่อสถานการณ์

หลักการและแนวคิดของหน่วยปฏิบัติการเคลื่อนที่ 1) ยึดเกษตรกรเป็นศูนย์กลางและเป็นหลักของการทำงาน 2) ทำงานแบบบูรณาการ โดยละลายความเป็นกรมออกจากหัวใจทุกคน และเน้นการให้บริการแก่เกษตรกรเป็นภารกิจกระทรวง 3) ตัวชี้วัดความสำเร็จ คือความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และความมั่นคงของเกษตรกร 4) MU เป็นศูนย์กลางการบริหารงาน และบริการระหว่างกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยให้บริการเคลื่อนที่ตามความต้องการของเกษตรกร และเป็นการตั้งอย่างถาวรไม่ใช่ศูนย์เฉพาะกิจ

ความหมายระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่

จากการตรวจสอบเอกสารเกี่ยวกับระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ที่มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้
ระบบข้อมูลสารสนเทศ

เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ (2543) กล่าวถึงความหมายข้อมูลสารสนเทศ และระบบข้อมูลสารสนเทศไว้ว่า สารสนเทศเป็นข้อมูลที่ผ่านการประมวลผลให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ตามต้องการ สารสนเทศที่ดีต้องมีลักษณะถูกต้อง เพราะจะมีผลกระทบต่อการตัดสินใจวางแผนการปฏิบัติงานให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ประหยัด เชื่อถือได้ ตรงกับความต้องการของผู้ใช้ เข้าใจง่าย ทันต่อเหตุการณ์ และตรวจสอบความถูกต้องได้

ระบบข้อมูลสารสนเทศทางการเกษตร เป็นการรวบรวมข้อเท็จจริงทางการเกษตร อาจอยู่ในรูปตัวเลข ตัวอักษร ภาพหรือเสียง มาประมวลผลโดยการวิเคราะห์และจัดการเกี่ยวกับข้อมูลเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับข้อมูลเหล่านั้น เรียกว่าสารสนเทศทางการเกษตร ทั้งนี้ในการจัดการข้อมูลด้านการเกษตรเพื่อให้ได้เป็นสารสนเทศทางการเกษตรที่นำไปใช้ในด้านต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาการเกษตร มีการนำเทคโนโลยี เครื่องมือ อุปกรณ์ต่าง ๆ เข้ามาช่วยในการจัดการเกี่ยวกับสารสนเทศ และหน่วยงานได้ตามต้องการ สะดวกรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

ดังนั้นระบบข้อมูลสารสนเทศ เป็นข้อมูลที่ผ่านการประมวลผล วิเคราะห์ จัดการ เกี่ยวกับข้อมูลเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินงาน การเก็บข้อมูลที่ถูกต้อง เชื่อถือได้เป็นสิ่งจำเป็นต่อการนำไปใช้ในงานส่งเสริมการเกษตร ในการกำหนดนโยบาย วางแผนและดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรได้อย่างสะดวก รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ

ระบบพัฒนาบุคลากร

กรมส่งเสริมการเกษตร (2544) กล่าวว่าระบบพัฒนาบุคลากรเป็นการพัฒนาบุคลากรให้เป็นผู้มีทัศนคติที่ดีต่อเกษตรกร มีความรู้ และมีทักษะสามารถปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย และวัตถุประสงค์

ในหลักการและการปฏิบัติงานของจังหวัด จังหวัดทำหน้าที่พัฒนาบุคลากรในระดับอำเภอ ให้มีความรู้ ทักษะ จิตสำนึก และพร้อมที่จะปฏิบัติงานในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยสำรวจหาความต้องการ จัดทำแผนการพัฒนาบุคลากรและดำเนินการตามแผน คือ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการระดับจังหวัดปีละ 1 ครั้ง การสัมมนาเชิงปฏิบัติการระดับอำเภอ นอกจากนี้ยังมีการเสริมความรู้ในการประชุมประจำเดือน อย่างไรก็ตามในการพัฒนาบุคลากรนั้น จังหวัดใช้เกณฑ์การประเมินผลรายบุคคลหรือประเมินผลสัมฤทธิ์ของงานในรายบุคคลมาประกอบในการพัฒนาบุคลากร และมีการกระจายอำนาจให้อำเภออีกด้วย

ระบบติดตามและนิเทศงาน

สมพร หาญพงศ์พันธุ์ (2543) ให้ความหมายของการติดตามไว้ว่า เป็นการติดตามทบทวน และเฝ้าดูความก้าวหน้าของการทำกิจกรรมในทุกขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง หรือในระยะเวลาที่กำหนด เพื่อให้การดำเนินงานทุกขั้นตอนเป็นไปตามแผนที่วางไว้ เพราะการติดตามความก้าวหน้าของงานหรือโครงการอย่างใกล้ชิดทำให้ทราบปัญหา และสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ทันเวลาที่ส่งผลกระทบต่อโครงการมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด ดังนั้นการติดตามผลเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะช่วยให้โครงการบรรลุวัตถุประสงค์ที่แท้จริงได้

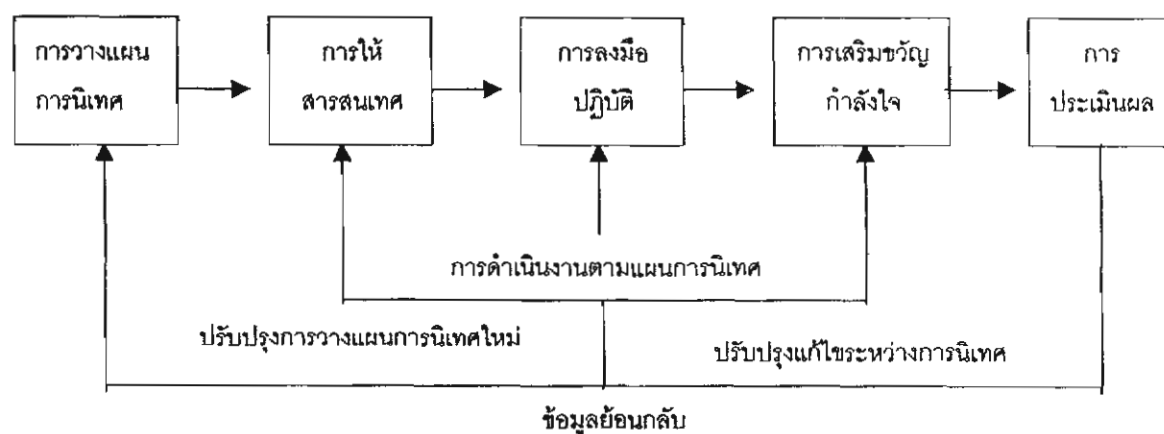
เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ (2543) ได้สรุปความหมายของการนิเทศงานส่งเสริมการเกษตรไว้ดังนี้ เป็นกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง เป็นการติดตามให้คำปรึกษาแนะนำ ช่วยแก้ไขปัญหา ข้อขัดข้องเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ รวมทั้งช่วยประสานความร่วมมือและความสามัคคีให้เกิดขึ้นในทุกฝ่าย สร้างขวัญและแรงจูงใจให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์การพัฒนาเจ้าหน้าที่ให้สามารถปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้นซึ่งเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และนโยบายขององค์การ

การนิเทศงานแบบเน้นการมีส่วนร่วม เป็นการนิเทศที่เปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการปฏิบัติงานของหน่วยงาน กระตุ้นให้ผู้ปฏิบัติงานให้ข้อคิดเห็นในการตัดสินใจและกำหนดเป้าหมายขององค์การ โดยผู้ทำหน้าที่นิเทศงานต้องสร้างบรรยากาศให้ผู้ปฏิบัติ

งานทุกคนรู้สึกว่ามีค่าและมีความสำคัญและเป็นสมาชิกคนหนึ่งของทีมทำงาน มีความสัมพันธ์แบบเพื่อนร่วมงาน โดยผู้นิเทศงานจะให้ความสำคัญต่อแนวความคิดและความชำนาญของผู้ปฏิบัติงาน

สิน พันธุ์พินิจ (2544) ได้ให้ความหมายของการนิเทศงานส่งเสริมการเกษตรไว้ว่า เป็นการให้ความช่วยเหลือ แนะนำ ชี้แจง ให้คำปรึกษาและพัฒนาบุคลากรให้สามารถทำงานภายใต้สถานการณ์เปลี่ยนแปลงในสังคมได้อย่างถูกต้องเหมาะสม มีคุณภาพ มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ภายใต้วัฒนธรรมองค์กรนั้น ๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร โดยมีกระบวนการนิเทศงานส่งเสริมการเกษตร ให้กระชับ แต่สามารถใช้ประโยชน์ได้กว้างขวาง และครบวงจร ในลักษณะจี้แต่แจ๋ว ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ การวางแผนนิเทศ การให้สารสนเทศ การลงมือปฏิบัติ การเสริมขวัญกำลังใจ และการประเมินผลตามแบบจำลองข้างล่างนี้

ขั้นตอนของกระบวนการนิเทศ

ที่มา : สิน พันธุ์พินิจ (2544)

แบบจำลองกระบวนการนิเทศงานส่งเสริมการเกษตร

ดังนั้นการติดตามและนิเทศ จึงเป็นการที่ผู้ติดตามและนิเทศ ทำหน้าที่ประสานงานอำนวยความสะดวก และให้คำแนะนำ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน เพื่อสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติงานทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้งานหรือโครงการสำเร็จลุล่วงไปได้ตรงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้

ระบบประเมินผลงาน

นันทา บุรณะธำรง (2540) กล่าวว่าว่าการประเมินผลเป็นกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผลของการนำไปปฏิบัติ เปรียบเทียบกับแผนที่ได้วางไว้ตามเกณฑ์หรือตัวชี้วัดที่ได้กำหนดไว้แล้ว จากนั้นพิจารณาตัดสินใจ เพื่อให้ทราบว่าได้มีการทำอะไรสำเร็จไปบ้าง มีการเปลี่ยนแปลงอะไรที่เกิดจากการดำเนินงาน ผลการดำเนินงานนั้นดีหรือไม่อย่างไร และมีส่วนใดของโครงการที่ควรปรับปรุงแก้ไข

บุญธรรม จิตอนันต์ (2540) กล่าวว่าไว้ในงานส่งเสริมการเกษตร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมมีงานด้านการวางแผน การดำเนินงานตามแผน และการประเมินผลเชื่อมโยงกันอยู่โดยตลอด เมื่อตอนวางแผนมีการสำรวจหรือประเมินสถานการณ์เพื่อเป็นพื้นฐานในการวางแผนหรือวางโครงการ เมื่อดำเนินการตามแผนต้องมีการติดตามประเมินผลความก้าวหน้าของงานหรือโครงการ และในตอนท้ายมีการประเมินผลความสำเร็จและตามด้วยการประเมินผลกระทบในพื้นที่ หลังจากนั้นระยะหนึ่งอาจมีการประเมินผลเพื่อตรวจสอบว่าผลกระทบยังคงอยู่หรือไม่

วัลลภ พรหมทอง (2541) กล่าวว่าไว้ว่าการประเมินผล หมายถึงกระบวนการพิจารณา และตรวจสอบว่าได้มีการทำอะไรสำเร็จไปบ้าง ผลที่ได้รับเป็นอย่างไร โดยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่ตั้งไว้รวมทั้งพิจารณาในเรื่องปัญหาอุปสรรค ตลอดจนทรัพยากรที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรมโครงการนั้น ๆ

ดังนั้นการประเมินผลเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จัดทำขึ้นอย่างมีระบบและมีวัตถุประสงค์แน่ชัด เพื่อเป็นการตรวจสอบว่าในระยะหลังจากที่ได้ดำเนินงานแล้ว งานได้ดำเนินต่อไปอย่างเหมาะสมหรือมีปัญหาอุปสรรคหรือไม่อย่างไร เพื่อจะได้มีการจัดการแก้ไขหรือปรับเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะสมได้ทันการ รวมทั้งสามารถนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการวางแผนดำเนินงานโครงการอื่นๆ

การประชาสัมพันธ์

สะอาด ตันสุกผล อ้างโดย รัชภา ไชยิละสุนทร (2526) กล่าวว่าไว้ว่าการประชาสัมพันธ์ คือวิธีการของหน่วยงานซึ่งมีแผนการและกระทำต่อเนื่องกันไป เพื่อที่จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มเป้าหมาย และกลุ่มเป้าหมายมีความรู้ความเข้าใจ และเกิดความร่วมมือซึ่งกันและกัน เพื่อที่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับกลุ่มเป้าหมายนั้นๆ ให้สามารถดำเนินงานไปได้ผลดีสมความมุ่งหมาย โดยคำนึงถึงประชาคมดีของกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องเป็นแนวบรรทัดฐานอันสำคัญด้วย

พรทิพย์ อุคมสิน และปรัชญา อยู่ประเสริฐ (2543) กล่าวถึงความจำเป็น บทบาทและประโยชน์ของการประชาสัมพันธ์ในงานส่งเสริมการเกษตรไว้ว่า การประชาสัมพันธ์เป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีระหว่างองค์กรกับกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อหวังผลในด้านความร่วมมือและสนับสนุนจากประชาชน ทำให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จ การประชาสัมพันธ์ในงานส่งเสริมการเกษตรเป็นกลวิธีสำคัญในการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร เพราะการประชาสัมพันธ์เป็นเสมือนทัพหน้าของการส่งเสริมการเกษตรที่จะเข้าไปกระตุ้นให้เกษตรกรเกิดความสนใจใคร่รู้ และต้องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

บทบาทของการประชาสัมพันธ์ในงานส่งเสริมการเกษตร

1. การเผยแพร่ข่าวสารและความรู้ เป็นการกระจายข่าวสารต่างๆ หรือเรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่งขององค์กร ไปสู่กลุ่มเกษตรกร เพื่อให้รับทราบและเกิดความรู้ความเข้าใจตามวัตถุประสงค์ของผู้เผยแพร่

2. การจูงใจ เป็นการให้ความรู้และการทำความเข้าใจ โน้มน้าวจิตใจผู้ถูกจูงใจให้คล้อยตามเปลี่ยนเจตคติและตัดสินใจปฏิบัติตามด้วยตัวของเขาเอง เพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจทั้งสองฝ่าย เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการทำงาน

3. การกระตุ้นเตือน เป็นการเตือนให้กลุ่มประชาชนเป้าหมายของการประชาสัมพันธ์ ประพฤติปฏิบัติตามสิ่งต่าง ๆ ที่เขาต้องหรือควรปฏิบัติตามสิ่งต่าง ๆ ที่เขาต้องหรือควรปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตนเองและส่วนรวม เช่น การไปเยี่ยมเยียน การสอบถามถึงการดำเนินงาน การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

4. การป้องกันแก้ไขความเข้าใจผิด หมายถึงการเข้าใจผิดในด้านวิชาการหรือข้อเท็จจริง ซึ่งจะก่อให้เกิดความเสียหายในด้านเกิดความไม่เชื่อถือ ไม่ไว้วางใจ หรือไม่ให้การสนับสนุนร่วมมือด้วยประการใดก็ตาม ดังนั้นการป้องกันความเข้าใจผิดต้องทำก่อนที่จะมีความเข้าใจผิด และถ้าเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดำเนินการแก้ไขให้เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้

5. การเสนอข่าวคว่ำ เมื่อมีเหตุการณ์เร่งด่วน เช่น เกิดโรคติดต่อหรือโรคระบาดที่ร้ายแรง รัฐบาลจำเป็นต้องมีการประชาสัมพันธ์โดยรีบด่วน เพื่อให้เกษตรกรทราบ รวมทั้งจะได้ป้องกันและควบคุมการแพร่กระจายของโรคได้อย่างทันเหตุการณ์

6. การเตรียมเกษตรกรก่อนรับการส่งเสริมและเป็นตัวเร่งให้รับการส่งเสริม บทบาทของการประชาสัมพันธ์ในกระบวนการยอมรับ เริ่มต้นจากการเผยแพร่ข่าวสารและความรู้ เพื่อให้เกษตรกรรับทราบและเห็นความสำคัญของข่าวสารและความรู้ที่ประชาสัมพันธ์ เมื่อเกษตรกรเห็นคุณค่าจะเกิดความสนใจซึ่งเป็นการเร่งเร้าให้เกษตรกรต้องการรายละเอียดเพิ่มเติม จากนั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่จะออกไปส่งเสริมเยี่ยมเยียน ให้คำแนะนำเป็นรายบุคคลหรือกลุ่มจนเกษตรกรยอมรับความรู้นั้น

ดังนั้นการประชาสัมพันธ์ในงานส่งเสริมการเกษตรเป็นกระบวนการที่มีความจำเป็นในการเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างหน่วยงานและกลุ่มเกษตรกร เพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจทั้งสองฝ่าย เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการทำงาน และเกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม

2.4.3 สถานการณ์และปัญหาการดำเนินงานตามระบบส่งเสริมการเกษตรที่ผ่านมา

กรมส่งเสริมการเกษตร (2544) ได้สรุปสถานการณ์และปัญหาในแต่ละระบบไว้ ดังนี้

ระบบการทำงานในพื้นที่เกี่ยวกับกระบวนการทำงานกับชุมชน

กระบวนการทำงานยังขาดการวางแผนแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนรวมถึงการเปิดโอกาสหรือจัดเวทีชาวบ้านให้กับกลุ่มต่าง ๆ ยังน้อยมาก กระบวนการทำงานในพื้นที่ยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เช่น การจัดทำจุดสาธิต จุดถ่ายทอดที่ดำเนินการในบางพื้นที่ไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของเกษตรกร รวมทั้งกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และกิจกรรมยังดำเนินการค่อนข้างน้อย ขาดการวิเคราะห์และเสนอแนะด้านผลตอบแทน (ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ)

ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล เป็นศูนย์กลางระหว่างความร่วมมือภาครัฐและชุมชน ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานของเจ้าหน้าที่กับชุมชน เพื่อเป็นการเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการพัฒนางานด้านการเกษตร อย่างไรก็ตามการดำเนินงานในช่วงที่ผ่านมา มีนโยบายเร่งรัดให้จัดตั้งศูนย์บริการฯ แต่ไม่มีความต่อเนื่องและปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานตลอดเวลา ทำให้เจ้าหน้าที่ขาดความมั่นใจในการดำเนินงาน บางพื้นที่เจ้าหน้าที่ไม่สามารถชี้แจงให้องค์กรในท้องถิ่นและชุมชนเข้าใจได้ สำหรับโครงสร้างของคณะทำงานศูนย์บริการฯ ยังไม่เอื้อต่อการปฏิบัติงาน ไม่มีเครือข่าย ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง และไม่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม การจัดเก็บข้อมูลยังไม่สมบูรณ์ไม่ครอบคลุมทุกกิจกรรมและทุกพื้นที่ การประชุมนัดหมายไม่พร้อมเพรียง เนื่องจากเกษตรกรมีภารกิจในไร่นา ขณะที่เจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ มีงานราชการประเภทเร่งด่วนเข้ามาแทรกงานประจำอยู่ตลอดเวลา ทำให้ทำงานไม่ได้ตามแผนที่วางไว้ การใช้บริการจากศูนย์บริการฯ ของคนในชุมชนมีน้อย ขาดการประสานงานและบูรณาการระหว่างหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ตลอดจนขาดงบประมาณสนับสนุนการดำเนินงาน สำหรับการบริหารจัดการมีคณะกรรมการทุกระดับ มีเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์บริการฯ แต่ให้บริการค่อนข้างน้อย เพราะเกษตรกรมาใช้บริการน้อย โดยมีปัญหาเกี่ยวกับศูนย์บริการฯ ได้แก่

- สถานที่ตั้งสำนักงานในบางพื้นที่มีปัญหาเกี่ยวกับ อบต. เนื่องจากมิได้ประสานงานและทำความเข้าใจกับ อบต. ก่อน บางพื้นที่ไม่เหมาะสม เช่น คับแคบ ห่างไกลจากชุมชน เป็นต้น

- ขาดงบประมาณสนับสนุนอย่างต่อเนื่องทั้งกิจกรรมภายในสำนักงาน(วัสดุอุปกรณ์) กิจกรรมจุดสาธิต กิจกรรมการเรียนรู้ และงบประมาณค่าเช่า เนื่องจากความไม่ชัดเจนในการบริหารงาน

การทำงานในระดับอำเภอ

เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้รับผิดชอบตำบล ทำงานโดยใช้ศูนย์บริการฯ เป็นกลไกในการทำงาน โดยมีปัญหาบางประการ ได้แก่

- เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจในบทบาทหน้าที่ แนวคิด และวิธีการทำงานของศูนย์บริการฯ อย่างแท้จริง จึงไม่มีการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมตามบทบาทใหม่ในการพัฒนา ได้แก่ คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา การให้โอกาสชุมชนในการคิด ตัดสินใจ การจัดกระบวนการเรียนรู้ การทำงานส่งเสริมแบบมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายระหว่างองค์กร การบริหารจัดการ โดยองค์กรประชาชน

- ไม่มีการสร้างทีมงาน มีเจ้าหน้าที่เพียงคนเดียว จึงไม่สามารถตอบสนองภารกิจที่กำหนดไว้ได้เท่าที่ควร

- การบริหารงานที่ไม่ใช้ระบบคุณธรรม ทำให้เจ้าหน้าที่ขาดขวัญกำลังใจในการทุ่มเททำงานเพื่อเกษตรกร

- ไม่มีการบูรณาการระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ส่วนมากมุ่งเน้นผลงานของหน่วยงานตนเอง (ต้นสังกัด)

ระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่

ระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่เป็นระบบงานที่ระดับจังหวัดและอำเภอสนับสนุนการปฏิบัติงานและเอื้ออำนวยในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่หรือสนับสนุนระบบการทำงานในพื้นที่ ซึ่งได้แก่ ระบบข้อมูลสารสนเทศ ระบบพัฒนาบุคลากร ระบบการติดตามผลและนิเทศงาน ระบบประเมินผลงาน ระบบประชาสัมพันธ์ และระบบสนับสนุนแผนชุมชน มีสถานการณ์และปัญหาในการปฏิบัติงานตามระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ในระบบ สรุปได้ดังนี้

ระบบข้อมูลสารสนเทศ

ในปัจจุบันเทคโนโลยีสารสนเทศ เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานของทั้งภาครัฐและเอกชน ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายผลักดันให้ภาครัฐมีการบูรณาการงานด้านข้อมูลสารสนเทศ เพื่อลดความซ้ำซ้อนและมีประสิทธิภาพมากขึ้น และที่สำคัญ คือ ต้องเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารสารสนเทศที่ทำให้ผู้ใช้บริการสามารถเข้าถึงได้ตลอดเวลาและเป็นฐานข้อมูลชุดเดียวกัน ดังนั้นกรมส่งเสริมการเกษตรมีความจำเป็นที่จะต้องรวบรวมและพัฒนาสารสนเทศให้อยู่ในรูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์ สำหรับนักวิชาการส่งเสริมการเกษตรในทุกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับตำบล อำเภอ ใช้เป็นองค์ความรู้เพื่อให้บริการแบบเบ็ดเสร็จและรวดเร็วตามความต้องการของเกษตรกรและชุมชน

กรมส่งเสริมการเกษตรมีข้อมูลสารสนเทศเพื่อชุมชนซึ่งเป็นฐานข้อมูลที่มีการจัดเก็บข้อมูลจากเกษตรกร โดยเจ้าหน้าที่จากสำนักงานเกษตรอำเภอและสำนักงานเกษตรจังหวัด และได้เผยแพร่ผ่านระบบเครือข่ายส่งเสริมเน็ต เช่น เครือข่ายธุรกิจเกษตร ห้องสมุดความรู้เกษตรกรคลินิกพืช ทำเนียบจุดถ่ายทอดและวิทยากรเกษตรกร ถามตอบปัญหาการเกษตร และศูนย์บริการฯ เป็นต้น โดยมีปัญหาบางประการ ได้แก่

- ข้อมูลบางส่วนยังขาดความน่าเชื่อถือ เพราะมีการดำเนินการจัดเก็บข้อมูลจากหลายหน่วยงาน ทำให้ข้อมูลที่ได้ไม่ตรงกัน

- การนำข้อมูลมาใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติงานทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคยังไม่มากเท่าที่ควร

- ข้อมูลที่จัดเก็บยังไม่มีนำไปเชื่อมโยงกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ระบบพัฒนาบุคลากร

ในช่วง 3-5 ปี ที่ผ่านมา บุคลากรแต่ละสายงานไม่ได้รับการพัฒนาให้เป็นระบบ และต่อเนื่อง เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ ทักษะ และประสบการณ์บางเรื่องที่อำเภอต้องไปปฏิบัติงานในปัจจุบัน เช่น วิทยากรกระบวนการ การจัดทำแผนชุมชน และการสร้างเครือข่าย เป็นต้น ทำให้เกิดปัญหาบางประการ ได้แก่

- เจ้าหน้าที่บางส่วนยังไม่เข้าใจในเรื่องต่อไปนี้คือกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ การมีส่วนร่วม เครือข่าย และการจัดเวที

- แผนพัฒนาบุคลากรยังไม่สามารถดำเนินการได้ทั้งหมด เนื่องจากไม่มีงบประมาณ และมีภารกิจมาก

- การพัฒนาบุคลากร โดยการศึกษา ดูงานดำเนินการค่อนข้างน้อย
- การพัฒนาบุคลากรไม่ครอบคลุมทุกสายงาน และไม่ชัดเจน
- การบริหารบุคลากรในเชิงสร้างสรรค์สนับสนุนตำแหน่งให้สูงขึ้นยังไม่มีความเป็นธรรมเท่าที่ควร

ระบบติดตามและนิเทศงาน

ในการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่จะดำเนินการเป็นกระบวนการเดียวกันหรือทำพร้อมกัน โดยการติดตามและให้คำแนะนำ (นิเทศงาน) ซึ่งดำเนินการในหลายลักษณะ เช่น ใช้ทีมผู้บริหารระดับจังหวัด หรือระดับอำเภอ ติดตามและนิเทศงานภาพรวม บางครั้งดำเนินการเฉพาะกิจเป็นรายโครงการ โดยผู้รับผิดชอบโครงการจะติดตามและนิเทศงานเอง ในระยะเวลา 2 เดือนให้ครบทุกอำเภอ ส่วนในระดับพื้นที่ 1 เดือนต่อครั้ง มีการสรุปและรายงานให้ทราบในการประชุมเกษตรอำเภอ ประจำเดือนเพื่อรับทราบผลการติดตามและนิเทศให้นำไปปรับปรุงแก้ไขต่อไป สามารถสรุปปัญหาเกี่ยวกับระบบติดตามและนิเทศงาน ได้ดังนี้

- เป็นระบบการติดตามและนิเทศที่ผู้รับการนิเทศมีส่วนร่วมค่อนข้างน้อย
- บางประเด็นในการติดตามและนิเทศยังไม่ชัดเจน
- ขาดการบูรณาการในการติดตามและนิเทศระหว่างหน่วยงาน รวมทั้งใช้ผลจากการนิเทศงานไม่เต็มที่

ระบบประเมินผลงาน

ระบบประเมินผลงานมีทั้งการประเมินผลงาน และการประเมินผลตัวเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน สำหรับการประเมินผลงาน ผู้รับผิดชอบระดับพื้นที่จะเป็นผู้ประเมินแล้วรายงานให้ระดับอำเภอและจังหวัดทราบ บางครั้งเจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดและอำเภอผู้รับผิดชอบเป็นผู้ประเมินผลงานเอง อย่างไรก็ตามการประเมินผลดังกล่าวไม่ใช่การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม และเจ้าหน้าที่ยังไม่เข้าใจการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ส่วนการประเมินผลบุคลากร จังหวัดได้มีการกำหนดประเด็นร่วมกัน เช่น งานในพื้นที่ งานพิเศษ งานคุณลักษณะในการปฏิบัติงาน เป็นต้น และแจ้งผลการประเมินให้รับทราบทุกคน ทุกระดับ แต่การประเมินผลดังกล่าวสามารถดำเนินการได้บางพื้นที่เท่านั้น สำหรับปัญหาเกี่ยวกับระบบประเมินผลงาน สรุปได้ดังนี้

- การแจ้งผลจากการประเมินค่อนข้างล่าช้า ไม่ทันต่อเหตุการณ์ และไม่สามารถนำมาปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานได้

- การประเมินผลยังไม่ครอบคลุมภารกิจพื้นที่ และผู้รับบริการส่วนใหญ่ จึงเกิดความไม่เข้าใจกิจกรรม โครงการ และตัวเจ้าหน้าที่

- การประเมินผลดำเนินการอย่างไม่ต่อเนื่อง

ระบบการประชาสัมพันธ์

เจ้าหน้าที่ระดับอำเภอดำเนินการในการประชาสัมพันธ์โดยตรง เช่น การประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าวในชุมชน การบอกผ่านผู้นำชุมชน หรือการประชาสัมพันธ์งานบุญหมู่บ้าน เป็นต้น สำหรับปัญหาเกี่ยวกับระบบการประชาสัมพันธ์

- เจ้าหน้าที่บางส่วนยังขาดความรู้และประสบการณ์ ตลอดจนการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนมีน้อย

- การประชาสัมพันธ์ยังไม่ต่อเนื่อง

- ขาดเครื่องมือช่วยสนับสนุนการปฏิบัติงาน เช่น กล้องถ่ายรูป เป็นต้น

ระบบสนับสนุนแผนชุมชน

เป็นการดำเนินการเพื่อให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนทางด้านความรู้วิชาการ ปัจจัยการผลิต และทุนในการดำเนินการต่าง ๆ จากแหล่งสนับสนุนของภาครัฐและเอกชนที่สอดคล้องและตรงกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง โดยเน้นให้หน่วยงานระดับจังหวัดเป็นหน่วยบูรณาการ แผนงาน/โครงการ งบประมาณในการดำเนินการในพื้นที่ หน่วยงานในระดับตำบล โดยศูนย์บริการฯ ดำเนินการจัดทำแผนชุมชนด้านการเกษตรในระดับตำบล โดยใช้กระบวนการทำงานกับชุมชนเป็นแนวทางในการดำเนินงาน เมื่อได้แผนชุมชนแล้วต้องจำแนกแผนชุมชนออกเป็นแผนที่ชุมชนดำเนินการเอง และแผนที่ต้องการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกเพื่อประสานงานในการขอการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

สำหรับปัญหาของระบบสนับสนุนแผนชุมชน สรุปได้ดังนี้

- หน่วยงานจากภายนอกมีการสนับสนุนแผนชุมชนในระดับปานกลาง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล กองทุนหมู่บ้าน และงบประมาณเศรษฐกิจ เป็นต้น นอกจากนี้องค์กรท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญของการเกษตร และยังไม่มีการสนับสนุนแผนชุมชนที่ชัดเจน

- การสนับสนุนแบบ Top down ไม่ตรงตามแผน

- ขาดผู้รับผิดชอบที่ชัดเจนทำให้การผลักดันนโยบายไปสู่การปฏิบัติมีค่อนข้างน้อย

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า งานส่งเสริมการเกษตรได้มีการพัฒนาเรื่อยมาตามยุคสมัย หรือสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการกำหนดลักษณะการส่งเสริมคำนึงถึงนโยบายการพัฒนาประเทศ และเป้าหมายการพัฒนาชนบทของรัฐบาล และระบบส่งเสริมการเกษตรต้องสอดคล้องกับองค์ประกอบพื้นฐานของการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ต้องเชื่อมโยงกับองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ เพื่อให้การส่งเสริมบรรลุวัตถุประสงค์ คือ ให้เกษตรกรมีความอยู่ดีกินดี พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

2.5 การส่งเสริมการเกษตรภายใต้โครงการเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน

โครงการเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2543) ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2542 ภายใต้แผนจัดความยากจน เป็นความร่วมมือระหว่างกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมวิเทศสหการ และโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) โดยในส่วนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มอบหมายให้กรมส่งเสริมการเกษตร เป็นหน่วยงานหลักในการปฏิบัติงานตามโครงการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรเกษตรกรให้สามารถวางแผนและดำเนินกิจกรรมการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน และเพิ่มขีดความสามารถให้แก่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในด้านความรู้ และทักษะในการทำงานร่วมกับชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพตรงกับความต้องการของเกษตรกรและเน้นการทำงานแบบมีส่วนร่วมเพื่อระดมทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้อย่างคุ้มค่า โดยการจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง การสืบค้นและประเมินคุณภาพขององค์กรชุมชน ผู้นำและผู้รู้ในท้องถิ่นสร้างโอกาสให้ชุมชนร่วมคิดร่วมทำ เพื่อแสวงหาแนวทางพัฒนาและวางแผนชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งจะเพิ่มขีดความสามารถในการจัดการมากกว่าการให้ทุนเพื่อจัดทำโครงการ และในระยะยาวจะทำให้ชุมชนสามารถระดมทุนและทรัพยากรในท้องถิ่นได้ และส่งผลให้การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น

แนวคิด/ปรัชญา

ชุมชนที่มีศักยภาพสามารถพัฒนาตนเองได้ โดยอาศัยการรวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียนและจิตสำนึกเพื่อสังคมร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของทุกภาคส่วนในลักษณะภาคีพัฒนาระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ เกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบัน การศึกษาท้องถิ่น องค์กรท้องถิ่น และองค์กรชุมชนต่าง ๆ โดยให้ความสำคัญเรื่องการปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนา เน้นเกษตรกรเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาองค์กรรวมในรูปแบบบูรณาการ และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการจัดเวทีเรียนรู้เพื่อจัดทำแผนชุมชนระดับตำบล

กระบวนการจัดทำแผนชุมชน

กองวิจัยและพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร(2546) ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดทำแผนชุมชนซึ่งสังเคราะห์องค์ความรู้จากการดำเนินงานโครงการข้างต้นประกอบด้วย

1. ค้นหาผู้นำอาสาสมัคร โดยชุมชนเป็นผู้คัดเลือกกันเอง เพื่อเป็นแกนนำในการดำเนินงานต่าง ๆ ตามกระบวนการ
2. การเตรียมความพร้อมของชุมชน เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมให้ชุมชน ปรับวิธีคิด และวิธีการทำงานเพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเองที่ยั่งยืน เป็นเวทีให้เรียนรู้ถึงประสบการณ์การพัฒนาที่ผ่านมาทั้งข้อดีข้อด้อย

3. เรียนรู้พัฒนาการของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้การพัฒนาชุมชนของตนเองที่ผ่านมาได้เรียนรู้ถึงแนวคิด วิธีการ ข้อดี ข้อด้อย ผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน

4. ประเมินศักยภาพของชุมชน เรียนรู้และค้นหาข้อมูลศักยภาพของชุมชน เพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่มียู่ เกิดความภาคภูมิใจ รักและหวงแหน พร้อมทั้งจะพัฒนาจากพื้นฐานที่มีอยู่ให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ

5. การศึกษาฐานพื้นที่ต้นแบบเกี่ยวกับกระบวนการคิด การบริหารจัดการ การมีส่วนร่วม และการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกและชุมชน เพื่อนำมาสังเคราะห์ใช้ประโยชน์ในการวางแผนชุมชน

6. การกำหนดแผนชุมชนระดับตำบล เป็นแผนที่เกิดจากความคิดของคนในชุมชนที่ร่วมกันคิดแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะทำให้ชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์และความต้องการของชุมชน

7. ประชาพิจารณาแผนชุมชน เป็นการเสนอโครงการให้เกษตรกรทั้งตำบล และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ซักถาม แลกเปลี่ยนเรียนรู้และปรับปรุงรายละเอียดโครงการ จัดลำดับความสำคัญ และเป็นการหาแนวร่วมในการพัฒนาชุมชน

หลังจากได้แผนของชุมชนแล้ว ชุมชนสามารถนำไปสู่การปฏิบัติด้วยตนเอง โดยเริ่มจากกิจกรรมที่ชุมชนสามารถเริ่มได้ด้วยตนเองก่อน ส่วนกิจกรรมที่ต้องการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ ผู้นำชุมชนจะทำหน้าที่ในการประสานงานเพื่อขอรับการสนับสนุนต่อไป

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากโครงการวิจัยที่กรมส่งเสริมการเกษตร ได้ทำการศึกษาการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเองในพื้นที่ต่างๆ เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเอง และการศึกษาขีดความสามารถของเจ้าหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนในการพึ่งพาตนเอง โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ดังกล่าวถึง 4 จังหวัดที่เข้าร่วมโครงการวิจัยต้นแบบระบบส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

รูนันท์ พานิชโยทัย และคณะ (2545) ศึกษาในพื้นที่ ต.หินลาด อ.วัดโบสถ์ จ.พิษณุโลก พบว่า ในการจัดเวทีสามารถใช้เป็นกลไกการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยกำหนดวัตถุประสงค์ของแต่ละเวทีที่ชัดเจนและมอบภารกิจแก่ชุมชนไปดำเนินการต่อทุกครั้ง มีการเตรียมการก่อนเริ่มเวที และมีการสรุปบทเรียนทุกครั้ง จากการจัดเวทีทำให้ชุมชนรู้ว่าควรจะไปพัฒนาไปในทิศทางใด สามารถคิด วิเคราะห์ในการทำแผนชุมชน มีการบริหารจัดการเพื่อขับเคลื่อนงานในตำบล รวมทั้งประสานงานกับหน่วยงานภายนอกก่อให้เกิดกิจกรรมใหม่ด้านสังคม เศรษฐกิจ มีแนวโน้มเกิดความต่อเนื่องของกิจกรรมสำหรับเพิ่มขีดความสามารถของเจ้าหน้าที่พบว่าเจ้าหน้าที่มีทักษะในการเป็นวิทยากรกระบวนการ และมีบทบาทชัดเจนขึ้นในการเป็นที่ปรึกษา แนะนำ ส่งเสริม ประสานงานและอำนวยความสะดวก

วิทยา อธิปอนันต์ และคณะ(2545) ศึกษาในพื้นที่ ต.ท่าแค อ.เมือง จ.พิจิตร พบว่าในการจัดเวทีเรียนรู้ ทำให้ชุมชนรู้ศักยภาพ ชิดจำกัด ตลอดจนปัญหาของตน รู้จักตนเองมากขึ้น สามารถ

กำหนดวิถีชีวิตของคนในชุมชนว่าควรดำเนินทิศทางใด นอกจากนี้มีการจัดเวทีเครือข่าย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างเครือข่ายนำไปสู่การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ผู้นำชุมชนมีขีดความสามารถในการบริหารจัดการ ประสานงาน และทำงานเป็นทีมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น สำหรับเจ้าหน้าที่พบว่า มีทักษะในการเป็นวิทยากรกระบวนการและปรับบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวก เป็นที่ปรึกษา ให้คำแนะนำและประสานงาน เกิดแนวทางการพัฒนาโดยยึดชุมชนเป็นหลัก

จำลอง พุฒซ้อน และกังสดาล สวัสดิ์ชัย (2545) ศึกษาในพื้นที่ ต.บ้านยาง อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์ พบว่า จากการจัดกระบวนการเรียนรู้ทำให้ผู้นำชุมชนและชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองมากขึ้น ชุมชนมีความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง เกิดการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน ประสานงานกับองค์กรต่างๆ เพื่อการพัฒนาชุมชนในทิศทางที่ตนเองกำหนดและสามารถบริหารจัดการภายในชุมชนได้เอง สำหรับเจ้าหน้าที่ พบว่าสามารถเรียนรู้ในการปรับบทบาทตัวเองจากการเป็นผู้ชี้แนะมาเป็นผู้สนับสนุน ผู้ประสานงานและเป็นที่ปรึกษา กระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

สนั่น สุขพอดิ (2545) ศึกษาในพื้นที่ ต.ห้วยไผ่ อ.เมือง จ.ราชบุรี พบว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้ทำให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมสรุปบทเรียน ตลอดจนทบทวนอดีตเพื่อค้นหาศักยภาพของชุมชน สำหรับเจ้าหน้าที่พบว่า มีทักษะในการเป็นวิทยากรกระบวนการ พัฒนาการกระบวนการคิดการทำงานในรูปแบบใหม่ๆ

สรุปได้ว่าจากการส่งเสริมการเกษตรภายใต้โครงการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเองในพื้นที่ 4 จังหวัด คือ พิจิตร โลก บัรัมย์ และราชบุรี พบว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการเพื่อขับเคลื่อนงานในตำบลและประสานงานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมในตำบล จากการดำเนินการผู้นำชุมชนที่สามารถดำเนินกระบวนการนี้ได้ดี และมีความต่อเนื่องต้องเป็นผู้ที่เข้าใจกระบวนการอย่างถ่องแท้ ทุ่มเท เสียสละและมีทัศนคติที่ดีและเน้นการทำงานเป็นทีม สำหรับเจ้าหน้าที่ปรับบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะไปเป็นที่ปรึกษา แนะนำ ส่งเสริม ประสานงานและอำนวยความสะดวก รวมทั้งทำหน้าที่เป็นวิทยากรกระบวนการต้องมีความรู้ความสามารถในการทำงานกับชุมชน มีทักษะ ประสบการณ์ และสามารถสร้างสำนึกร่วมให้ชุมชนได้ จึงประสบความสำเร็จ

2.6 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)

ความหมายและแนวคิด

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2543) ได้สรุปความหมายของงานวิจัยท้องถิ่นที่ใช้วิธีการเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดตั้งคำถาม ทบทวนสภาพที่เป็นอยู่ วางแผน หาข้อมูล ทดลองทำ สรุปคำตอบ และถอดบทเรียนเพื่อปรับปรุงงานต่อไป ทั้งนี้ ต้องมีการบันทึกและวิเคราะห์เป็นส่วนสำคัญของกระบวนการทำงาน

บำเพ็ญ เขียวหวาน (2544) ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นการผสมผสานระหว่างการมีส่วนร่วม การปฏิบัติการและการแสวงหาความรู้ร่วมกันในระหว่างหมู่คณะ

ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมกันรับผลที่เกิดจากการดำเนินงานและสรุปบทเรียน เพื่อหาทางพัฒนา ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญดังนี้ คือเป็นกระบวนการทางสังคมที่จะนำไปสู่การพัฒนาปัจเจกชน เน้นการมีส่วนร่วมของทุกคนในกลุ่มที่เป็นเจ้าของงานวิจัย ร่วมกันวิจัยเรื่องของตนเองทุกขั้นตอน เน้นการปฏิบัติที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม องค์การศึกษาวิธีปฏิบัติให้ดีขึ้น รวมทั้งเป็นกระบวนการสร้างอิสรภาพ ปลุกจิตสำนึกให้คนคลี่คลายเอาชนะปัญหา เน้นการวิพากษ์สะท้อนตนเอง เป็นวงจรการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ไม่มีกรอบเจาะจงเรื่องวิธีการ ใช้แนวทางผสมผสาน เน้นเทคนิคการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน ประเมินความสัมพันธ์ระหว่างที่วิจัยตลอดเวลา และทบทวนวัตถุประสงค์ในทีมวิจัยเป็นระยะ เพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่การมีส่วนร่วมตรงกับความต้องการของทุกฝ่าย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีปรัชญาเพื่อมุ่งช่วยเหลือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม เชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่จะเรียนรู้ในสิ่งที่สามารถเป็นประโยชน์สูงสุด หาวิธีแก้ปัญหาคงของตนเอง เมื่อถึงคราวที่ตนจะต้องตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร เป้าหมายสูงสุดของ PAR คือ การช่วยให้ประชาชนได้เรียนรู้และมีเป้าหมาย รวมทั้งแนวทางการพัฒนาการของตนเอง (พนัส พงกฤษณ์นันทน์ และคณะ, 2545)

พนัส พงกฤษณ์นันทน์ อุบล จันทรพิเพชร และจินตนา ชุมหมุกดา (2545) กล่าวว่า iva การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาองค์กร หน่วยงาน และชุมชน มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนและบุคคล รวมทั้งส่งเสริมให้บุคคลมีส่วนร่วมในการพัฒนาปรับปรุงองค์กร หน่วยงานและชุมชนที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่

กมล สดประเสริฐ (ม.ป.ป.) ให้แนวคิดว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ต่างกันแต่เพียงว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาในการพัฒนา เป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งในกระบวนการวิจัยและในการใช้ประโยชน์จากการวิจัย

ชนิษฐา กาญจนรังสี (2544) อ้างโดย ประจักษ์ เข้มมุกด์ และคณะ (ม.ป.ป.) เสนอแนวคิดพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ เป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ เป็นการวิจัยที่เริ่มต้นจากสถานการณ์ที่เป็นจริงในขณะหนึ่ง เคลื่อนที่ไปยังสถานการณ์ที่ควรจะเป็นในอนาคตซึ่งไม่อาจทำนายได้ โดยการเคลื่อนที่ดังกล่าวอาจเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์นั้นถูกกระทบจากเหตุการณ์แวดล้อมนอกกระบวนการวิจัย และเกิดจากกระบวนการวิจัย รวมทั้งผู้ร่วมในการวิจัยเอง การเกิดขึ้นของการเปลี่ยนแปลงต้องเก็บมาเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์และตัดสินใจในการเคลื่อนไหวของกิจกรรมต่อ ๆ มาในกระบวนการวิจัยเสมอ กระบวนการวิจัยจึงต้องมีความยืดหยุ่น และปรับเปลี่ยนได้ เป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดในวงจร แต่เป็นการเริ่มเพื่อนำไปสู่วงจรใหม่ซึ่งเป็นวงจรของการแสวงหาความรู้และการกระทำ โดยวงจรนี้จะดำรงอยู่และดำเนินการต่อไปได้ราบเท่าที่คนในชุมชนยังสามารถมีส่วนร่วมกันวิจัย การวิจัยเชิง

ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะประสบความสำเร็จได้ เมื่อนักวิจัยและผู้เกี่ยวข้องมีความเชื่อว่า คนทุกคน มีศักยภาพ มีความสามารถในการคิดและการทำงานร่วมกันเพื่อชุมชนที่ดีขึ้น และจะต้องเริ่มจากความรู้ สึกของคนที่มีปัญหา หรือความต้องการของชุมชน แล้วเคลื่อนสู่การสร้างความเข้าใจ และการกระทำที่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเองและชุมชน ทั้งในมิติของปัญญา จิตใจและกายภาพ

บำเพ็ญ เขียวหวาน (ม.ป.ป.) กล่าวถึง งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(PAR)ไว้ว่างาน PAR ต้องรับใช้คนที่เกี่ยวข้องทุกกลุ่ม ไม่ใช่คนใดคนหนึ่ง โดยเริ่มจากการพูดคุยถึงสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ศักยภาพ ปัญหา แล้ววิเคราะห์ร่วมกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย จึงจำเป็นต้องประสานความเข้าใจกัน ผู้ร่วมวิจัยต้องยอมรับข้อจำกัดและจุดเด่นของกันและกัน ไม่ยึดติดกรอบคิดเดิม ทฤษฎีเดิม ข้อสรุปเดิม ต้องมีการเสริมหนุนด้านต่างๆ หรือทรัพยากร เวลาและอื่นๆ ที่เหมาะสม รวมทั้งการจัดเวทีพบปะ เป้าหมายไม่ใช่การ ได้ผลงานมาตีพิมพ์ แต่อยู่ที่เกิดการพัฒนา และการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา PAR จะมี ประสิทธิภาพเพียงใดขึ้นกับเจตนารมณ์ที่จะทำประโยชน์ต่อกลุ่ม องค์กร ชุมชน ด้วยความรัก ศรัทธา เชื่อมมั่นในทีมทุกคน

สุริยา วีรวงศ์ (ม.ป.ป.) ได้เสนอว่า การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในกระบวนการ ทำงานวิจัยและพัฒนา ร่วมกับชาวบ้าน โดยเฉพาะในรูปแบบที่เป็นการสร้างเสริมและสนับสนุนประชาชน และหรือองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งนั้น ไม่สามารถทำให้สำเร็จเป็นขั้นเป็นตอนภายในระยะเวลาอัน รวดเร็ว เนื่องจากมีเงื่อนไขหลายประการ โดยเฉพาะในด้านความพร้อม ความเข้าใจปัญหาพื้นฐานของ ชุมชนและปัญหาสภาพพื้นที่ของแต่ละท้องถิ่น ดังนั้น กระบวนการทำงานวิจัยและพัฒนาโดยเน้นหลัก การพัฒนาโดยประชาชนมีส่วนร่วม ก็คือ กระบวนการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน ระหว่างนักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและประชาชน ในการที่จะร่วมมือและประสานการทำงาน พัฒนาไปด้วยกัน การวิจัย PAR เป็นการช่วยส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ปัญหา เน้นแนวทางแก้ ปัญหาการพัฒนาตนเองและความต้องการของคน โดยมีนักวิจัย นักพัฒนา หรือผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ ร่วมกัน ศึกษาและกำหนดปัญหา เพื่อตัดสินใจและหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ทำให้เกิดกิจกรรมชุมชนที่ ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ไม่ชะงักงัน ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน และเกิดการนำทฤษฎีไปสู่ การปฏิบัติร่วมกันระหว่างนักวิชาการและคนในชุมชนอย่างแท้จริง

ทั้งนี้ประจักษ์ เข็มมุกต์ และคณะ (2546) กล่าวไว้ว่า เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมมุ่งเน้นการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตนเองในการนำไปสู่การพัฒนา ชุมชน และสังคมทุกด้านเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วม เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ผู้ด้อยโอกาสและสมาชิกในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาของชุมชนและ เกิดความตระหนักในบทบาทความรับผิดชอบของตนเอง ร่วมแก้ไขปัญหามาของตนเองและชุมชน นอกจากนี้การดำเนินการวิจัยยังเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน รวมทั้งดำเนินการแก้ไขปัญหามาด้วย ตนเอง โดยร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น นอกจากนี้เพื่อร่วม

กับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และเพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

สรุปได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการวิจัยเพื่อการแสวงหาความรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้มาร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ และร่วมประเมินผล โดยทบทวนสถานการณ์ที่เป็นอยู่ แนวทางแก้ไขปัญหา ทดลองทำ เพื่อพัฒนาศักยภาพทั้งในกระบวนการวิจัย และการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อพัฒนาองค์กรและชุมชนของตนเอง ทั้งนี้ต้องมีการบันทึกและวิเคราะห์แต่ละประเด็น เพื่อสรุปคำตอบและถอดบทเรียน เพื่อปรับปรุงและพัฒนาต่อไป

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มาริสา โกเศษะโยธิน (2543) ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพด้วยวิถียศธรรมาชาติ และการจัดการด้านธุรกิจชุมชนแบบพึ่งพาตนเองของประชาชนที่อาศัยในหมู่บ้านทับทิมสยาม 02 ต.คลองไถ่เดือน อ.คลองหาด จ.สระแก้ว โดยมีเจ้าหน้าที่หน่วยราชการ ผู้นำชุมชน และเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าทุกฝ่ายที่ร่วมในโครงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาอาชีพด้วยวิถียศธรรมาชาติตามบทบาทหน้าที่ เกษตรกรมีการเรียนรู้และช่วยเหลือกันในการพัฒนาอาชีพ และมีทักษะในการปฏิบัติด้านเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น คือ การลดการใช้สารเคมี โดยนำสมุนไพรมาใช้ในการกำจัดศัตรูพืช และมีการใช้ปุ๋ยหมักทดแทนปุ๋ยเคมี เกษตรกรที่ร่วมโครงการมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยการปลูกผักด้วยวิถียศธรรมาชาติอย่างต่อเนื่อง มีการขยายพื้นที่การปลูกผัก เกษตรกรรมชาติและเพิ่มชนิดผักที่ปลูก และมีการวางแผนในการจัดการด้านธุรกิจชุมชนแบบพึ่งพาตนเองอย่างเป็นรูปธรรม มีการรวมกลุ่มเพื่อทำปุ๋ยหมักใช้และจำหน่าย จากการวิจัยพบว่ากระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีความเหมาะสมที่จะใช้ในการพัฒนาอาชีพด้านเกษตรกรรมชาติซึ่งเป็นแนวทางเกษตรกรรมแบบยั่งยืน จากข้อค้นพบดังกล่าวจึงเสนอแนะว่าควรนำการวิจัยแบบนี้ไปใช้ในกระบวนการพัฒนาชนบทและพัฒนาสิ่งแวดล้อมด้านอื่นๆ ที่มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และควรคำนึงถึงความสามารถพึ่งตนเองได้ในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียง

พนัส พุทธิสุนันท์ และคณะ (2545) ศึกษาเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการตามแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนน่าอยู่: กรณีศึกษาจังหวัดราชบุรี โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาและวิเคราะห์กระบวนการจัดประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนน่าอยู่และพึ่งตนเอง พบว่าการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีผลให้เกิดการเสริมสร้างพลังชุมชนเป็นอย่างดีจนก่อเกิดแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจึงเป็นกุญแจสำคัญที่สามารถนำศักยภาพของสมาชิกชุมชนให้แสดงออกอย่างเหมาะสม และนำไปสู่การพัฒนาโครงการและกิจกรรมเพื่อการพึ่งพาตนเอง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

ปัญญา ภูริเวคินทร์ (2543) รายงานถึงประสบการณ์การถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วมของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในการดำเนินงาน โครงการส่งเสริมการเกษตรแบบผสมผสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งเน้นการสนับสนุนทั้งด้านเงินทุนและด้านวิชาการ โดยระดับความร่วมมือจากหน่วยงานวิชาการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ โดยฝึกอบรมเกษตรกรให้รู้จักว่า “เกษตรผสมผสาน” คืออะไร มีรูปแบบอย่างไร และการฝึกอบรมเทคนิควิธีการปฏิบัติในการเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ และการปลูกพืชในระบบเกษตรผสมผสาน จากการศึกษาพบว่า กลุ่มเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ ใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนเกษตรกรและการสร้างเครือข่ายร่วมกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่มีการปรับเปลี่ยนเทคนิคการถ่ายทอดอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้เกษตรกรสามารถคิดเองและขยายผลต่อยอดกิจกรรมต่างๆ ของตนเองได้ และขยายวงไปฟื้นฟูเกษตรกรรายอื่นๆ ได้ด้วย

เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ (2544) กล่าวถึงความสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตร ไว้ว่า ถ้ามีการจัดการที่เหมาะสม มีการประชุมระดมสมองกัน ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่ดียิ่งขึ้น เร็วขึ้น พลังกลุ่มที่ถูกสร้างขึ้นจะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อเกษตรกรเป็นสำคัญ ผลด้านอื่น เช่น ผลงานของนักส่งเสริมและหน่วยงาน เป็นเพียงผลพลอยได้เท่านั้น การทำงานกับกลุ่มจะต้องอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เคารพความคิดเห็น และบทบาทหน้าที่ของกันและกัน ระหว่างนักส่งเสริมกับกลุ่มชาวบ้าน ดังนั้นการทำงานส่งเสริมการเกษตรให้บรรลุเป้าหมาย โดยเน้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในงานส่งเสริมการเกษตร โดยใช้งานวิจัยเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง ผลจากการวิจัยการมีส่วนร่วมทางส่งเสริมการเกษตร คือ ได้คำตอบของปัญหาที่ต้องการทราบเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายในงานส่งเสริมการเกษตร และสามารถนำไปปรับปรุงกระบวนการทำงานในการส่งเสริมการเกษตร และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมสามารถประยุกต์ผลที่ได้จากการวิจัยไปใช้ในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งช่วยให้บุคคลเป้าหมายในงานส่งเสริมการเกษตรได้รับการพัฒนาที่ถูกทิศทางและสอดคล้องกับสภาพการณ์ของบุคคลเป้าหมายและผู้บริหารได้ทราบข้อเท็จจริง รวมทั้งข้อมูลที่เป็นพื้นฐานสำคัญจากการวิจัยทำให้ช่วยเสริมสร้างสมรรถนะของนักบริหาร ในการวินิจฉัยสั่งการ หรือตัดสินใจปัญหาได้ดีและมีประสิทธิภาพ

จากการตรวจสอบเอกสารสรุปได้ว่า สถานการณ์ปัจจุบันที่เน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา และจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกรมส่งเสริมการเกษตร ทำให้บทบาทการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นเพื่อให้การทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป กรมส่งเสริมการเกษตร โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จึงเห็นสมควรดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ทุกตำบลเป็นกลไกในการทำงาน โดยทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง คือเจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ระดับเขต ส่วนกลาง และเกษตรกรในหมู่บ้านเป้าหมาย เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้น ตั้งแต่

การวิเคราะห์สถานการณ์และปัญหา การพัฒนาโจทย์วิจัย การวางแผน และการดำเนินงาน รวมทั้ง การจดบันทึก การร่วมวิเคราะห์ สังเคราะห์ และสรุปผลการวิจัย เพื่อเพิ่มเติมในรายละเอียดในทาง ปฏิบัติของระบบส่งเสริมการเกษตรในปัจจุบัน ซึ่งพัฒนามาจากระบบฝึกอบรมและเขียน ประกอบ ด้วยระบบการทำงานในพื้นที่ และระบบสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ให้มีประสิทธิภาพ และให้ สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน รวมทั้งเป็นไปตามความต้องการของเกษตรกร อย่างแท้จริง โดยมีเป้าประสงค์เพื่อพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและชุมชนพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายสามารถเรียนรู้การทำวิจัยควบคู่กับการปฏิบัติงาน และประยุกต์ แนวคิด วิธีการดำเนินงาน ผลที่ได้จากการวิจัยไปใช้ในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากแนวคิดดังกล่าว และจากการพัฒนาโจทย์โครงการวิจัย จึงได้กำหนดขอบเขตและแนวคิด การวิจัย ดังนี้

กรอบการวิจัย

